

סיכום חומר הלימודים בהיסטוריה בהתאם לתוכנית הלימודים החדשה

חלק שלישי:

מיישוב הארץ להקמת מדינה יהודית

השיבה לציון- עלייה, התיישבות ועצמאות

ערך: עדו ישראלי

הבהרה: הסיכום מביא את חומר הלימוד הנדרש לבגרות בתמציתיות, אך לעיתים מופיעות שאלות בבחינת הבגרות שקשה לענות עליהן בלי לקרוא בספר הלימוד עצמו. אומנם אלה מקרים לא רבים, אבל גם הם קורים. בקיצור: אם הלך לכם- מחמאות אלי, אם לא- ראו הוזהרתם!

תוכן עניינים

1	היישוב היהודי בארץ ישראל בשלהי המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20, עד תום מלחמת העולם הראשונה
1	א. היישוב היהודי לגווניו בארץ ישראל בתקופה העות'מאנית משלהי המאה ה-19 עד תום מלחמת העולם הראשונה
1	היישוב הישן
2	היישוב החדש
4	דרכים שונות בבניין החברה והיישוב
4	כספי חלוקה מול פרודוקטיביזציה
5	איכרי העלייה הראשונה מול תנועת הפועלים
5	הצביון הדתי של היישוב
5	פולמוס השמיטה
6	מסע הרבנים למושבות
6	תחיית השפה העברית
7	ב. היישוב היהודי במעבר משלטון עות'מאני לשלטון המנדט הבריטי
7	הצהרת בלפור
8	המנדט הבריטי על ארץ ישראל
8	הלאומיות הערבית במזרח התיכון ובא"י בשלהי המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20
10	התפתחות הבית הלאומי היהודי בא"י בתקופת השלטון הבריטי (1914-1948)
10	ב. הגוש הדתי
10	ו. העלייה לארץ ישראל וההתיישבות בה
10	התיישבות המחנה הדתי
12	ז. ביטויי העימות בין היהודים לערבים עד מלחמת העולם השנייה
13	מדיניות הבריטים כלפי הבית הלאומי – הנסיגה מההתיישבות
14	תגובת היישוב היהודי למאורעות
16	התערערות מצב היהודים בארצות האסלאם ה'פרהוד'
16	ועדת פיל (1937)
17	ד. היישוב היהודי בארץ ישראל בזמן מלחמת העולם השנייה
18	מאבק היישוב במדיניות הבריטית בזמן מלחמת העולם השנייה
19	ה. מדינה בדרך היישוב היהודי בארץ ישראל 1945 – 1947
22	מדינת ישראל
22	השלב הראשון של מלחמת העצמאות:
23	תוכנית ד' ותוצאותיה
24	ההכרזה על הקמת המדינה
26	תוצאות המלחמה: פליטים יהודים ופליטים ערבים

26.....	כינון השלטון במדינת ישראל הריבונית
27.....	הקמת צבא הגנה לישראל כצבא העם
27.....	ג. עלייה , קליטה והתיישבות במדינת ישראל
27.....	גלי העליות בשנים 1948-1951
28.....	גלי העליות בשנים 1953-1954 ואילך
28.....	מדיניות כור ההיתוך
28.....	העליות בשנות ה-70 ובשנות ה-90 של המאה העשרים
28.....	מבצעים ומאבקים לעלייה מברית המועצות
29.....	מבצעי עלייה מאתיופיה
29.....	מפעלי התיישבות מרכזיים של המדינה
29.....	ד. החברה הישראלית
29.....	הוויכוח על השילומים מגרמניה
30.....	משפט אייכמן
31.....	ה. יחסי מדינת ישראל והעולם הערבי
31.....	הסכסוך בין מדינות ערב לישראל מקום המדינה עד סוף שנות השבעים של המאה העשרים
31.....	מלחמת ששת הימים
33.....	הסכסוך הישראלי – פלסטיני
34.....	3. יוזמות מדיניות משנות ה - 70 ואילך לפתרון הסכסוך הערבי ישראלי והבעיה הפלסטינית:
34.....	הסכם השלום עם מצרים
34.....	הסכם השלום עם ירדן
35.....	הסכם אוסלו

היישוב היהודי בארץ ישראל בשלהי המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20, עד תום מלחמת העולם הראשונה

א. היישוב היהודי לגווינו בארץ ישראל בתקופה העות'מאנית משלהי המאה ה-19 עד תום מלחמת העולם הראשונה

היישוב הישן

המושג 'יישוב ישן' נקבע ע"י אנשי העלייה הראשונה בשלהי המאה ה-19 ומתייחס ליישוב היהודי שחי בארץ ישראל תחת השלטון העות'מאני עד 1881. הבחירה במינוח זה מציינת עובדה היסטורית אך יש בה גם ביקורת על היותו יישוב שונה ולא מתחדש מבחינת אורחות חייו ורעיונותיו לעומת העולים לא"י מ-1882.

המאפיינים של אנשי היישוב הישן היו שמירה על אורח חיים דתי, השקפה הרואה בלימוד התורה ערך מרכזי ותלות בכספי החלוקה. היישוב הישן היה מחולק לשתי עדות עיקריות: ספרדית- כלומר יהודים שמוצאם מהפזורה הספרדית (קהילות צאצאי מגורשי ספרד), ואשכנזית- כלומר יהודים שמוצאם מארצות מרכז ומזרח אירופה. שתי העדות היו שונות באורחות החיים, בהתארגנות הקהילתית ובדרכי הפרנסה. הם התיישבו בעיקר בארבעת ערי הקודש: ירושלים - כמחצית מבני היישוב הישן, חברון, צפת וטבריה.

מעמדם המשפטי: היהודים הספרדים היו נתיני האימפריה העות'מאנית וקיבלו אוטונומיה קהילתית. והיהודים האשכנזים, שלא היו נתינים עות'מאניים היו צריכים לכפוף עצמם להנהגת העדה הספרדית שהוכרה על ידי השלטון העות'מאני. הם היו חסרי זכויות עד להסכם הקפיטולציות שבו הם קיבלו הגנה מהקונסוליות הזרות בא"י.

העדה הספרדית הייתה הגדולה והמשפיעה ביותר ביישוב היהודי עד אמצע המאה ה-19. היא כללה יהודים ממגורשי ספרד וצאצאיהם, מוסתערבים - יהודים ותיקים ויהודים רבים מתורכה, ארצות הבלקן, עיראק, כורדיסטן, צפון אפריקה, ותימן ששפתם הייתה ערבית או לדינו.

בראש העדה עמד **החכם באשי** שהיה הרב הראשי של כלל היהודים באימפריה העות'מאנית. הוא מונה על ידי השלטונות ותפקידו היה כפול. מצד אחד לייצג את היהודים בפני השלטונות ומצד שני לייצג את השלטונות כלפי היהודים. הוא היה דואג שהיהודים יבצעו את הוראות השלטון וכמו כן היה אחראי על גביית המיסים ועל כל ענייני הדת. בשנת 1841 התמנה חכם באשי נפרד ליהודי ארץ ישראל. המינוי ניתן לרבה של העדה הספרדית בירושלים הרב אברהם חיים גאגין ואחריו מונה הרב יעקב שאול אלישר. השלטון העות'מאני התייחס לחכם באשי כמנהיג המוכר של העדה היהודית בארץ ישראל, ספרדים ואשכנזים כאחד. ניגודי האינטרסים שהתרבו בעדה עם גידולה, גרמו לכך שהחל משנת 1906 לא נמצא חכם באשי שכהונתו הייתה מקובלת על כולם, והמשרה למעשה לא אוישה עד ימי השלטון הבריטי, אז הוקמה הרבנות הראשית לארץ ישראל כתחליף למשרה.

רוב בני העדה הספרדית עבדו לפרנסתם וחלקם למדו תורה. הם חילקו את כספי החלוקה כך: שליש לתלמידי חכמים, שליש לנוזקים ועניים ושליש למיסים ומוסדות ציבור. אישים מבני העדה היו מעורבים בתחומי הכלכלה והמסחר בירושלים. ידיעת השפה הערבית והכרת אורחות חייהם של הערבים סייעה להם לתפוס עמדות חשובות בכלכלה.

העדה האשכנזית התארגנה במסגרות של 'כולל-התאגדות קהילתית של יוצאי עיר או ארץ מסוימת וכל משפחה השתייכה לאחד הכוללים. במשך הזמן הפכו הכוללים לקהילות בפני עצמן ולכל אחד מהם היו מוסדות משלו כבתי כנסת, בתי דין, ישיבות, תלמודי תורה, גמ"ח ועוד. בשנת 1866 נוסד הוועד הכללי שפיקח על כל הכוללים האשכנזים שנקרא "ועד כל הכוללים". הוועד יזם מפעלים שונים ונאבק למען עצמאות העדה האשכנזית וצמצום התלות בעדה הספרדית. שפתה של העדה האשכנזית הייתה אידיש. מרבית בני העדה האשכנזית עסקו בלימוד תורה והתפרנסו מכספי החלוקה. הם חילקו את הכספים שווה בשווה לכל נפש. הם ביקשו ולמנות את מנהיגה הרוחני של העדה וראש בית הדין שלה, הרב שמואל סלנט, כחכם באשי אשכנזי. אולם בקשה זו לא נענתה, ומשרת החכם באשי נותרה בידי העדה הספרדית. לעדה האשכנזית לא היה ייצוג משלה כלפי השלטון, והיא הייתה כפופה למרותו של החכם באשי עד לביטולו (כפי שנזכר לעיל).

קהילת יהודי אתיופיה "ביתא ישראל" החלה במאמצים לעלות לארץ ישראל ארץ הקודש כבר במחצית השנייה של המאה ה-19. אז החלו לפקוד את אתיופיה מיסיונרים פרוטסטנטיים מאנגליה ששאפו להביא את בשורת הנצרות לבני הדתות שאינן נוצריות באפריקה. על הקייסים ועל פשוטי

העם הופעלו לחצים כבדים להתנצרות. ככל הנראה, הלחץ להתנצר, יחד עם הלכי רוח משיחיים שפקדו את אתיופיה, עוררו כמה אלפים מבני העדה לצאת למסע לירושלים. תולדות המסע הועברו במסורות בעל פה מאב לבן. מנהיגו של המסע היה קייס ששמו אבא מהרי. על המתרחש בארץ ועל הדרכים להגיע אליה הם לא ידעו דבר. על פי עדויות שעברו במסורת העדה, היוצאים למסע האמינו כי יזכו בדרכם לעזרה שמימית, בדומה לבני ישראל במדבר. לא ידוע כמה אנשים השתתפו במסע. המסע יצא מאזור העיר ג'ונדר בשנת 1862 לכיוון ים סוף. יש עדויות שהצועדים עברו את הגבול לאריתריאה ובנקודה מסוימת שבו על עקבותיהם. ישנן מסורות שהם הגיעו עד ים סוף, אך משלא נבקע הים, הבינו שעליהם לשוב. גם על משך זמן המסע חלוקות הדעות בין החוקרים. את שיירת העולים תקפו פגעי טבע. הם סבלו ממחלות, מרעב ומצמא. רבים מהם מתו בדרך, והנותרים שבו לבסוף לביתם. אבא מהרי שרד, וחזר לתפקידו כקייס באתיופיה.

תמורות ביישוב הישן: מן המחצית השנייה של המאה התשע עשרה עבר היישוב הישן תמורות רבות בתחומים שונים:

היציאה מחומות ירושלים העתיקה - בעקבות גידול ביישוב נוצרה צפיפות במגורי היהודים בתוך החומות, שכר הדירות עלה ותנאי תברואה קשים הובילו למחלות ולתמותה. הרעיון של ייסוד בתי מגורים מחוץ לחומות העיר העתיקה על מנת לפתור את הבעיות הללו, לא היה פשוט בשל החשש ממעשי שוד והתנכלויות. אך למרות זאת, היוזמה הראשונה להתיישבות יהודית מחוץ לחומות ירושלים שייכת ל**משה מונטיפיורי** (1784-1885) שהיה נדבן יהודי אנגלי שפעל רבות למען היהודים ברחבי העולם ובארץ ישראל בפרט. רצונו היה להפוך את אנשי היישוב הישן ליצרנים. הוא ביקר שבע פעמים בארץ במהלך חייו. מבין מפעליו: ייסוד בית אריגה ובית ספר ללימוד מלאכה לבנות בירושלים, הקמת שכונת משכנות שאננים (1860) וטחנת הקמח שבה ורכישת פרדס עבור יהודים סמוך ליפו. בנוסף לשכונת משכנות שאננים, נוסדו שכונות נוספות: מחנה ישראל, נחלת שבעה, מאה שערים ועוד. הוא הצליח, יחד עם היהודי הצרפתי אדולף כרמיה, לבטל את עלילת הדם בדמשק (1840) והשיג כתב הגנה ליהודי מרוקו כאשר היו בסכנת פרעות (1863). פעל רבות לשיפור מצבם של יהודי רוסיה ועוד.

התיישבות חקלאית - במקביל לתהליך היציאה מחומות ירושלים היו מבני היישוב הישן שהחליטו לעסוק בחקלאות מתוך רצון לקרב את הגאולה, לקיים מצוות התלויות בארץ ולהשתחרר מהתלות בכספי החלוקה. חוסר הניסיון החקלאי, תנאי הארץ הקשים והחוק העות'מאני שאסר מכירת אדמות לנתיני חוץ הכשילו את מרבית היוזמות. אך למרות זאת היו שלושה ניסיונות להקמת יישובים יהודים חקלאיים על ידי בני היישוב הישן, והם: גיא אוני (ראש פינה) ב-1878, פתח תקוה ב-1878 ומוצא ב-1860. הניסיונות לא צלחו, אך הם משקפים רצון של חלק מבני היישוב הישן לשינוי אורחות חייהם.

תמורות נוספות - הקמת בתי ספר המשלבים בתוכנית הלימודים לימודי קודש וחול, הקמת בית ספר לחקלאות "מקווה ישראל" ע"י קרל נטר, התפתחות עיתונות יהודית, הקמת מוסדות בריאות ועוד.

כאמור, הבחירה במינוח 'יישוב ישן' לא באה רק לציין עובדה היסטורית אלא יש בה ביקורת על היות אותו יישוב מיושן מבחינת אורחות חייו ורעיונותיו. האם לאור מה שלמדנו, עדיין ניתן לכנותו 'ישן'?

היישוב החדש

בשנים 1882—1914 השתנה היישוב היהודי בארץ ישראל. לצד היישוב הישן אשר המשיך להתפתח, צמח היישוב החדש עם עלייתם של יהודים שהגיעו ארצה עם שאיפות לאומיות ארוכות טווח, שהאמינו כי יצליחו להביא אחריהם עוד רבים מן העם היהודי, ויצליחו לשקם את מצבה של הארץ העזובה ולבנות בה חברה חדשה, שונה מזו שהכירו בגולה וביישוב הישן.

עולים אלו הקימו חברה אשר הושתתה על אידיאולוגיות מודרניות של לאומיות, חיזקו התיישבות עירונית מחוץ לארבע ערי הקודש, הקימו יישובים חקלאיים יהודיים, חידשו את השימוש בשפה העברית כשפת דיבור, פיתחו חינוך לאומי-ציוני, והחלו לקדם את מעמד הנשים. חלק מהעולים גם פעלו כדי לקדם ערכים סוציאליסטיים ושיתופיים ולקדם את ערך העבודה העברית, ובמיוחד עבודת הכפיים החקלאית. היישוב החדש היה אשכנזי באופיו אף שהצטרפו אליו גם יהודים מארצות האסלאם. הבולטים ביניהם היו יהודי תימן. היישוב החדש נבנה בידי עולים משתי עליות בעלות מאפיינים שונים: העלייה הראשונה והעלייה השנייה.

העלייה הראשונה (1882-1904) מנתה כ-25,000 עולים שהגיעו בעיקר מרוסיה, רומניה ותימן. רוב העולים בעלייה זו היו ממשפחות מסורתיות ודמו לאנשי היישוב הישן, אך היו גם עולים מטעם 'חובבי ציון' שבאו מתוך רצון להקים מושבות חקלאיות ולהתפרנס מעבודת האדמה. בסוף גל העלייה מנה היישוב היהודי בארץ כ-55,000 יהודים.

העלייה השנייה (1904-1914) מנתה כ-35,000 איש, רובם מרוסיה וגם מתימן, בזכות עלייה זו צמח היישוב היהודי לכ-80,000 נפש (חלק מהעולים ירדו בגלל הקשיים כמו בעלייה הראשונה). רוב העולים בעלייה השנייה דמו באופיים לאנשי היישוב הישן והעלייה הראשונה, כלומר היו שומרי מצוות בעת עלייתם, בעלי משפחות, בעלי הון פרטי, והתיישבו בעיקר בערים. אך הקבוצה הבולטת בעלייה השנייה, זו שהטביעה חותם על היישוב החדש, הייתה של הצעירים הסוציאליסטים.

עולי 'חיבת ציון' בעלייה הראשונה היו המיעוט בקרב עולי העלייה הראשונה, אך מיעוט זה שינה שינוי של ממש את אופי היישוב היהודי בארץ ישראל. הם נבדלו מבני היישוב הישן ברצונם להתפרנס מעבודה חקלאית או יצרנית, ולא מכספי החלוקה. העולים הרחיבו את היישוב היהודי בעיקר בערים ירושלים, יפו וחיפה, וחידשו צורת התיישבות חקלאית שנקראה 'מושבה'. הקמת המושבות החדשות חיזקה אפוא מגמות ליצרנות (פרודוקטיביזציה) ולעבודת אדמה ביישוב היהודי, מושבות אלו הקימו מוסדות הנהגה מקומיים, פיתחו מוסדות חינוך לאומיים, הנהיגו את השפה העברית כשפת התנהלות המושבות וקידמו את מעמדן של הנשים בתחום החינוך. בכך תרמה העלייה הראשונה להחדרת רעיונות לאומיים ומודרניים ליישוב היהודי בארץ ישראל.

מייסדי המושבות עמדו מול קשיים רבים: השלטון העות'מאני אסר עליית יהודים לארץ ישראל ואף אסר בניית בתים במושבות, ערביי הכפרים הרבו להתנפל על שדות המושבות ולפגוע ביבול, בני המושבות היו בדרך כלל חסרי ניסיון בחקלאות, ולכן היו ניסיונות כושלים רבים בתחום זה, כספם של המתיישבים אזל עקב קניית האדמות והמתיישבים מצאו עצמם בעוני קשה, חלקים נרחבים בארץ כוסו בביצות ונפוצה מחלת קדחת הביצות (מלריה), שהפילה חללים רבים. ניתן לשער כי בלא סיוע היו המושבות ננטשות, אלא שהברון רוטשילד נענה לבקשות העזרה ותמך כספית במושבות. הברון אברהם בנימין אדמונד ג'יימס דה-רוטשילד (1845-1934) כונה 'הנדיב הידוע' ויאבי היישוב. פועלו למען היישוב החדש היה רב. למרות הסכומים הרבים שהושקעו במושבות במשך 18 שנות תמיכת הברון, המושבות לא הגיעו לידי עצמאות כלכלית, ולא הפכו לרווחיות. לכן בשנת 1900 החליט הברון רוטשילד להעביר את ניהול המושבות לידי חברת יק"א. יק"א הצליחה להעמיד את המושבות על רגליהן.

הצעירים הסוציאליסטים בעלייה השנייה היו קבוצת מיעוט מבין אנשי העלייה השנייה. הם היו בעיקר גברים חילוניים רווקים וחסרי הון פרטי. בתוך קבוצת הפועלים היו גם נשים, שנאבקו על מעמדן. הפועלים והפועלות האמינו בערכי הסוציאליזם, הם רצו לייסד בארץ מעמד פועלים ודאגו לסידור תנאים הולמים לפועלים. הם ראו **בערך העבודה** ערך חשוב ובמיוחד עבודת הכפיים ועבודת האדמה.¹ הם שאפו לשיתופיות ושוויון בכל תחומי החיים ולא רק בצד הכלכלי. **ערך השיתופיות** התממש בהתיישבות שיתופית 'הקבוצה', וכמו כן הם דגלו **בערך החילוניות** - רוב הפועלים הסוציאליסטים גדלו בבתי שומרי מסורת אך עברו תהליך חילון טרם עלייתם.

פעולותיהם למימוש השקפת עולמם:

כיבוש העבודה- הם ניהלו מאבק נגד העסקת פועלים ערבים במושבות, והיו בעד עבודה עברית בלבד.

כיבוש השמירה- נאבקו על שמירה יהודית במושבות. לשם כך, הקימו את ארגון 'בר גיורא', ולאחריו את ארגון 'השומר'

התיישבות שיתופית- הם הקימו את 'הקבוצה' (שבהמשך נקראה 'קיבוץ') שתואמת את ערך השוויון שבו דגלו. בקבוצה השיתופיות הקיפה את כל תחומי החיים: הקבוצות הוקמו על קרקע לאומית.

¹ אהרן דוד גורדון (1856-1922) פעיל ציוני שהחליט לעלות מרוסיה עם משפחתו ארצה ב-1904 כשהיה כמעט בן 50. הוא נטש את אורח חייו הקודם כפקיד באחוזת חקלאית באימפריה הרוסית והפך לעובד אדמה. הוא לא רצה להשתתף בכל פעילות מפלגתית ולא הסכים לקבל תשלום על דברים שכתב, כדי לא לעשות את תורתו קרדום לחפור בו. הוא התעקש לחיות בקרב הפועלים, לסבול כמותם מקדחת, עוני ועבודה קשה. בשל כך הוא הפך לדמות נערצת בקרב צעירי העלייה השנייה. בגיל 66 נפטר ונקבר בדגניה. הוא כונה 'הצדיק החילוני' כי מנהיגותו דמתה לשל אדמו"ר.

האדמות לא היו שייכות לאדם פרטי, אלא לכלל הקבוצה. הכלכלה בקבוצות הייתה שיתופית. כל ההחלטות התקבלו באספות חברים על ידי חברי הקבוצה כולם, ואפילו חדר האוכל היה משותף.

האידיאולוגיה של העלייה השנייה יצאה לפועל בעזרת כלי שהיה חדש בנוף הארץ ישראלי: המפלגות. המפלגות שימשו גוף מאורגן של החברים בהן, ופעלו כקבוצה גדולה בעלת כוח ציבורי למען השגת מטרותיהן. במהלך התקופה הוקמו המפלגות "פועלי ציון" (1906), "הפועל הצעיר" (1905) ובהמשך קבוצה נוספת שחבריה לא מצאו עצמם בשתי המפלגות הקיימות: ה"בלתי מפלגתיים".

ההתארגנות המפלגתית של הפועלים הטביעה את חותמה הרבה אחרי שנות העלייה השנייה, ופעילותם נמשכה גם מאוחר יותר בימי השלטון הבריטי, ואף לאחר הקמת המדינה. המפלגות כיוונו את חבריהם למקומות עבודה, ודאגו לצורכיהם הבסיסיים על ידי הקמת מטבחי פועלים, קופת חולים, דיור לפועלים וכדומה. מבין מנהיגי אותן מפלגות, בני העלייה השנייה, נוכל למצוא רבים שמילאו שנים רבות לאחר מכן תפקידים בהנהגה של התנועה הציונית ושל מדינת ישראל. בסופו של דבר התעמעמו ההבדלים בין מפלגות הפועלים, ובתקופת השלטון הבריטי (1930) הן התאחדו למפלגה אחת: "מפלגת פועלי ארץ ישראל" (מפא"י).

גלי העלייה מתימן - בין העולים ארצה בעליה הראשונה ובעליה השנייה היו כ-5,000 מיהודי תימן. העלייה מתימן החלה בשנת 1881 ומאז המשיכה טיפין טיפין. העולים הגיעו בשני גלים עיקריים: הגל הראשון של תרמ"ב-תרס"ח (1881-1908) מכונה 'אעלה בתמר'², והגל השני בין השנים 1907-1912. לעומתם עליית "אעלה בתמר" שהייתה מהעיר צנעא והסביבה, הורכב הגל השני מיהודים שהגיעו מהכפרים. דרכם של העולים הייתה ארוכה ומלאה סכנות ועם הגעתם הם התיישבו ברחובות, ראשון-לציון ופ"ת. הם נחשבו לפועלים "טבעיים" והשתלבו מיד בעבודה ותרמו לכיבוש העבודה. למרות זאת היחס מצד המפלגות והאיכרים, היה יחס של זלזול משפיל. הגורמים לעלייתם היו בעיקר גזרות חדשות שגזר השלטון נגד יהודים, וגורם משיחי.

הם סבלו קשיים רבים בבואם ארצה יותר מן העולים האחרים. העדות בארץ לא הכירו בהם. הם סבלו מעוני קשה וממצוקת דיור. עולי תימן הקפידו לשמור על ייחודיותם ועל מנהגייהם מתימן. רובם היו שומרי מצוות. הקשיים שמהם סבלו גרמו להם להסתגר בתוך עצמם. דבר זה בא לידי ביטוי בשכונות וביישובים שהוקמו ליהודים תימנים בלבד. כך קמו מחנה יהודה בפתח תקווה (1913), נחליאל בחדרה (1912) וכן שכונות בזיכרון יעקב (1912-1913) וביבניאל (1912), ובמוסדות חינוך משלהם שלימדו במתכונת שבה חינוכו בתימן, קופות צדקה משלהם ועוד. הם גם לא שינו את לבושם המסורתי, דבר שהבליט את ייחודם ואת העובדה שלא התעררו בעדות האחרות.

דרכים שונות בבניין החברה והיישוב

כספי חלוקה מול פרודוקטיביזציה

היישוב הישן התקיים מכספי החלוקה שהגיעו מחו"ל. הם לא ראו עצמם כמתפרנסים מהצדקה, אדרבה הם ראו עצמם כשליחי העם היהודי שמתגוררים בארץ ישראל וסברו כי עליהם להיות עילית רוחנית ועל כן עליהם להתמסר ללימוד התורה. התמורות בחברה היהודית בעת החדשה הפחיתו את כספי החלוקה מכמה סיבות:

א. החילון בקהילות היהודיות הביא לירידת חשיבותם של א"י ולימוד התורה, ועל כן פחות אנשים תרמו.

ב. מתנגדי החלוקה טענו שהתלות בכספי החלוקה מביאה לבטלה, יש צורך לסייע לתושבי א"י להיות פרודוקטיביים (=יצרניים) כדי שיוכלו להתקיים בכוחות עצמם. לשם כך הוקמו מפעלים לאריגה, לטחינת קמח, וכד'. מתנגדי החלוקה טענו שיש לערוך שינויים במערכת החינוך וללמד מקצועות חול שיסייעו להשתלב בעבודה יצרנית.

תומכי החלוקה טענו שגם אנשי המושבות תלויים בכספי הברון רוטשילד, כך שאין הבדל ביניהם לבין אנשי היישוב החדש בעניין זה.

² על שם הפסוק בשיר השירים: "אעלה בתמר אחזה בסנסניו", שיהודי תימן פירשו כרמז לבוא המשיח בשנת תרמ"ב-1882.

איכרי העלייה הראשונה מול תנועת הפועלים

בארבעה נושאים מרכזיים הייתה מחלוקת בין אנשי העלייה הראשונה לבין אנשי העלייה השנייה :

עבודה עברית : אנשי העלייה הראשונה העסיקו במושבות פועלים ערבים. שכרם היה זול יותר, הם היו מיומנים, לא היו להם תביעות והם נכנעו לאדוניהם.

לעומתם אנשי העלייה השנייה דגלו בעבודה עברית וראו בכך ערך להגשמת החזון הציוני. הם טענו שאם אנשי המושבות יעסיקו פועלים עבריים כך הם ילמדו את המלאכה במשך הזמן ויהיו מיומנים כמו הפועל הערבי. כמו כן הם טענו שעל איכרי המושבות לנהוג באחוזה עם בני עמם ולעזור להם בפרנסתם.

שמירת הדת : רוב האיכרים שמרו על צביון דתי במושבות לעומתם אנשי העלייה השנייה ראו בדת סמל לגלותיות ועל כן בעטו בה במוצהר.

בסיוון 1911 התקיים בשבת כנס של פועלי יהודה במושב עין גנים. מנגד התכנסו איכרי המושבות ביפו לתפילה ומחאה על חילול השבת.

אנשי המושבות טענו: מכיוון שרוב התורמים למפעל הציוני הם יהודים יראי שמים, אם ייודע חילול השבת לאנשי הגולה- הם יפסיקו לתרום ליישוב א"י. כמו כן על הפועלים לכבד את מנהג אלה שקדמו להם פה בארץ.

הפועלים טענו: חילול השבת במושבות שנעשה (כביכול רק) על ידי הפועלים הערבים אינו פחות מחילול השבת בקרב הפועלים. כמו כן הם טענו ששיקוליהם של אנשי המושבות מונעים משיקולים כלכליים ולא מערכיים.

ערכי הסוציאליזם : אנשי העלייה השנייה היו בעלי מודעות סוציאליסטית גבוהה וראו במבנה הכלכלי של איכר המעסיק פועלים – מבנה חברתי רע, ושאפו לתקנו. בני המושבות חששו שרעיונות הסוציאליסטים ישפיעו על בניהם ועל כן העדיפו להרחיק את הפועלים מהמושבות ולא להעסיק אותם.

הלאומיות : הפועלים שאפו להקים לתחיה את הלאומיות הישראלית ולא חששו להביע את עמדותיהם בגלוי. בני העלייה הראשונה חששו שהתבטאויות פומביות בנושא עשויים להרגיז את העות'מאנים או את השכנים הערביים והדבר עשוי לפגוע במפעל ההתיישבות.

הצביון הדתי של היישוב

פולמוס השמיטה

על פי התורה בשנת השמיטה אסור לעבוד את האדמה בארץ ישראל. עד לשנת תרמ"ט (1889) בקושי היו בארץ עובדי אדמה ועל כן נושא זה לא תפס מקום חשוב, אך עם הקמת המושבות החקלאיות בתקופת העלייה הראשונה התעורר חשש שהשבתת החקלאות תביא להתמוטטות מפעל ההתיישבות בארץ ישראל. הברון רוטשילד הורה לאנשי המושבות לעבוד גם בשמיטה, וגם המנהיגים החילוניים של תנועת 'חובי ציון' לחצו על עמיתיהם הדתיים שימצאו פתרון הלכתי לבעיה זו.

היתר המכירה : הרב מוהליבר, מראשי תנועת חובבי ציון, סבר שמכיוון ששמיטה בזמן הזה מדרבנן ניתן למכור את הקרקע לגוי (כמו שעושים במכירת חמץ) וכך ניתן יהיה להמשיך לעבד את האדמה

גם בשמיטה. על ההיתר חתם גם הרב אלחנן ספקטור שנחשב כגדול הפוסקים בתקופתו.

המתנגדים : הנצי"ב מוולוז'ין טען ששמיטה בזמן הזה דאורייתא ולכן אי אפשר לסמוך על ההיתר. כמו כן הוא טען שמטרת השיבה לא"י היא לקיים מצוות התלויות בארץ ולא לבטל אותן. גם הרבנים האשכנזים ביישוב הישן התנגדו להיתר והיו שטענו שהסיבות להתנגדותן נובעות מיחסם השלילי למושבות ומהחשש שהמושבות יפגעו בכספי החלוקה. כמו כן היו שטענו שהמושבות לא יתמוטטו גם אם ישמרו את השמיטה ועל כן אין צורך בהיתר המכירה.

למעשה: במושבות שתחת חסותו של הברון – סמכו על ההיתר, חוץ ממזכרת בתיה- שבעקבות שמירתה על השמיטה איבדה את תמיכת הברון. גם גדרה שמרה על השמיטה, ואילו אנשי היישוב הישן האשכנזים לא סמכו על ההיתר וקנו פירות וירקות מערבים.

מי אמר שההיסטוריה לא חוזרת!?

מסע הרבנים למושבות

בשנת 1913 יזם הרב קוק מסע למושבות השומרון והגליל, מחדרה ועד מטולה. במסע השתתפו עוד שמונה רבנים מהישוב הישן, ביניהם: הרב זוננפלד- מגדולי המנגדים לציונות, הרב חרל"פ, ועוד. המסע נמשך ארבעה שבועות והפרטים עליו נכתבו בחוברת שהוציאו בשם: "אלה מסעיו".

מטרות המסע: א. לקרב לבבות בין אנשי הישוב החדש לרבני הישוב הישן באמצעות מפגש ישיר ובלתי אמצעי. כך יכירו האחד בערכו של השני (מפעל ההתיישבות הציוני/הזיקה למקורות העם היהודי). ב. חיזוק הדת במושבות וקירוב החקלאים ליהדות. ניסיון שיקפידו על כשרות, שבת, חינוך דתי ויקיימו את המצוות התלויות בארץ.

הרבנים התקבלו בכבוד רב בכל המושבות, במושבות העלייה השנייה שהיו יותר סוציאליסטיות ופחות דתיות הם התקבלו בשמחה גדולה, בעוד שבמושבות העלייה השנייה שהיו יותר סוציאליסטיות ופחות דתיות הם התקבלו קצת בהסתייגות. קירוב הלבבות הושג אך במושבות דחו את הדרישה לשמור שבת וכשרות אך הסכימו לשמור את המצוות התלויות בארץ ולהפריש תרומות ומעשרות. היו גם מעט מושבות שהסכימו לשנות מעט את החינוך בכיוון הדתי, ולקבל על עצמן מעט מצוות.

הרב קוק רצה להמשיך ולשמור על קשר קבוע בין הרבנים ליישובים, אך מלחה"ע שפרצה באותו הקיץ מנעה זאת. לאחר המלחמה כבר הנתק היה גדול מדי ורבני היישוב הישן לא הצטרפו למסע שהוא ערך, והפועלים לא חזרו בהם מדרכם החילונית.

שני אירועים ממסע הרבנים:

1. בזיכרון-יעקב דרשו הרבנים להזיז את הבמה למרכז ביהכנ"ס כדי שלא יהיה כמו בבתי הכנסת של הרפורמים – בקשתם נענתה.

2. במרחביה אמר הרב קוק: "לא באנו להשפיע, באנו להיות מושפעים מגודל מסירות הנפש שלכם"

תחיית השפה העברית

באלפיים שנות הגלות שימשה העברית לשפת לימוד התורה והתפילות אך לא הייתה שפת היום יום. בכל מדינה דברו היהודים את שפת המקום ולעיתים אף יצרו ניב ייחודי כמו לאדינו ויידיש.

שלבים בחידוש השפה העברית:

א. בתקופת ההשכלה (המאות ה-18 וה-19) פעלו סופרים עבריים לחידוש הספרות העברית, הסיבה לכך הייתה סלידה מהיידיש, שנחשבה לשפה נחותה, וחזרה לשפת התנ"ך.

ב. מבשרי הציונות ראו בעברית שפה המאחדת את העם היהודי המפוזר וראו חשיבות בלימודה.

ג. ביישוב הישן בארץ שימשה העברית גם כשפה מקשרת בין העדות השונות שלא הבינו זו את לשונה של זו, אך עברית כולם ידעו במידה זו או אחרת.

ג. אליעזר בן-יהודה ראה בתחיית השפה חלק מתהליך גיבוש הלאומיות היהודית החילונית בא"י ששפתה היא עברית. להחייאת השפה היו שותפים אנשים רבים רובם שומרי מצוות כמו ר' יחיאל מיכל פינס.

פעולותיו של אליעזר בן יהודה:

* חייב את בני ביתו לדבר רק בעברית

* הוציא עיתונים ('השקפה' ו'הצבי') בהם הטיף ללימוד השפה העברית

* הנהיג את שיטת הלימוד 'עברית בעברית'

* הוציא מילון עברי חדש בו הוסיף מילים חדשות

המתנגדים :

* האשכנזים בני היישוב הישן- בגלל השקפותיו החילוניות התנגדו לו בני היישוב הישן, ועם הזמן הם גם גיבשו דעה שאין להשתמש בלשון הקודש לחיי החול כיוון שזה פוגע בקדושתה.

* בני המושבות- מייסדי המושבות הורגלו לדבר ברוסית או ביידיש וכשהגיעו פקידי הברון החלה גם השפה הצרפתית להילמד במושבות. אולם בסופו של דבר דרך הילדים שקבלו חינוך בעברית למדו גם ההורים את השפה וכך היא התפשטה במושבות.

* בתי ספר מודרניים כפי שנראה בסעיף הבא.

מלחמת השפות

ב-1901 נוסדה חברת "עזרה" על ידי יהודים מגרמניה. החברה שמטרתה לסייע ליהודים במצוקה, ייסדה בארץ ישראל מערכת חינוך מגני ילדים ועד בית-מדרש למורים.

בשנת 1913 התכוונה החברה בשיתוף עם נציגי ההסתדרות הציונית להקים מוסד אקדמי בחיפה ה'טכניון', אולם בגלל אוצר המילים המצומצם שהיה לעברית במקצועות הטכנולוגיים דרשה הנהלת החברה ששפת הלימוד תהיה גרמנית. הדבר גרם להתפטרות נציגי ההסתדרות הציונית מהוועדה המשותפת דבר שהוביל להחרמת מוסדות הלימוד של החברה ולשביתה של מורים בכל הארץ. למרות שחברת עזרה נכנעה לבסוף לדרישות, המאבק המשיך לגבי שאר מוסדות החברה בארץ בהם דרשו המורים ששפת ההוראה תהיה בעברית. מורים רבים התפטרו והקימו מערכת חינוך עצמאית בלתי תלויה בסיועה של ההסתדרות הציונית. בזכות מאבק זה הפכה העברית לשפה השלטת ביישוב החדש.

דרכים שונות בבניין החברה והיישוב

ב. היישוב היהודי במעבר משלטון עות'מאני לשלטון המנדט הבריטי

הצהרת בלפור

בנובמבר 1917 שלח שר החוץ הבריטי הלורד בלפור מכתב לראש התנועה הציונית בבריטניה הלורד רוטשילד. מכתב זה מכונה הצהרת בלפור ובו נאמר:

לעונג רב לי להעביר לידיך להלן, בשמה של ממשלת הוד מלכותו, את הצהרת ההזדהות עם השאיפות היהודיות הציוניות כפי שהוגשה לקבינט ואושרה על ידו:

"ממשלת הוד מלכותו רואה בעין יפה הקמת בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל, ותשתדל במיטב מאמציה להקל על השגת מטרה זו, בתנאי ברור שלא ייעשה שום דבר העלול לפגוע בזכויות האזרחיות והדתיות של עדות לא יהודיות בארץ ישראל או בזכויות ובמעמד המדיני של יהודים בכל ארץ אחרת".

אודה לך אם תביא את ההצהרה לידיעת ההסתדרות הציונית.

ההצהרה נוסחה באופן מעורפל: לא נכתבה בה המילה 'מדינה' כדי לא להכעיס את העות'מאנים שעדיין שלטו בארץ, וגם כיוון שהיישוב היהודי לא היה מבוסס מספיק. היא גם לא ניתנה להסתדרות הציונית אלא ללורד רוטשילד.

משמעותה של הצהרת בלפור

ההצהרה התקבלה בשמחה רבה, זו הפעם הראשונה שמעצמה גדולה הכירה בקשר שבין התנועה הציונית לארץ ישראל. אומנם היא נוסחה באופן לא מחייב אבל היא סימנה את הרצון הטוב להגשמת חזון הציונות. ובמיוחד לאור העובדה שהבריטים כבשו את א"י מספר שבועות לאחר מתן ההצהרה.

לבריטים היו מניעים שונים במסירתה:

* בלפור ואחרים האמינו ששיבת עם ישראל לארצו זה חלק מהאמונה הנוצרית ועל כן אהדו מהלך זה.

* ארץ ישראל נמצאת במקום אסטרטגי (חיבור 3 יבשות + תעלת סואץ) והבריטים רצו לחזק את אחיזתם באזור זה.

* אולי כדי לקנות את אהדתם של יהודי אמריקה, ובאמצעותם להפעיל לחץ על ממשלת אמריקה שתתערב במלחמה (מלה"ע הראשונה) ותסייע לבריטים נגד הגרמנים והעות'מנים.

המנדט הבריטי על ארץ ישראל

בתום מלחה"ע הראשונה החליטו המדינות המנצחות לחלק ביניהן את השטחים שכבשו ולהחיל עליהם את שלטון המנדט. משמעות הדבר היה שמדינה מנצחת תפרוס את חסותה על מדינה כבושה ותסייע לה להתפתח ולקבל עצמאות. בוועידת סאן-רמו שבאיטליה (1920) הוחלט להעניק לבריטניה את המנדט על ארץ ישראל, מנדט מסוג A שמשמעותו שתוך זמן קצר תוכל המדינה להיות עצמאית (מנדט B ניתן למדינות שנוקקו לעזרה רבה יותר עד לעצמאות, ו-C למדינות נחשלות). בגלל עיכובים שונים ניתן המנדט שנתיים מאוחר יותר (1922), ומאז השלטון הבריטי בארץ הפך משלטון צבאי (מתוקף הכיבוש) לשלטון מתוקף חבר העמים.

בכתב המנדט נאמר :

* "בעלת המנדט תהיה אחראית להגשמת ההצהרה שממשלת בריטניה פרסמה (=הצהרת בלפור) לטובת ייסוד בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל" (גם במנדט מוכרת זכותם של היהודים על א"י ולא של הערבים).

* הבריטים מחויבים ליצור את התנאים הכלכליים והמנהלתיים להקמת הבית הלאומי היהודי.

* הבריטים מחויבים לסייע להקמת מוסדות שלטון עצמאיים של היהודים.

* הבריטים יקלו על העלייה של היהודים וכן יקלו עליהם ברכישת קרקעות.

* מאידך הקמת הבית הלאומי לא תבוא על חשבון זכויותיהם של שאר המיעוטים : אנגלית, עברית וערבית יהיו השפות הרשמיות, חגיה ומקומותיה הקדושים של כל עדה יישמרו.

שים לב! כתב המנדט הכיר ביהודים כלאום ודאג לזכויותיו הלאומיות (עלייה, מוסדות שלטון, עצמאות) לעומת היחס לערבים כאל עדה דתית (מקומות קדושים, חגים, חופש פולחן).

הלאומיות הערבית במזרח התיכון ובא"י בשלהי המאה ה-19 ובראשית המאה ה-

20

ב. צמיחת הזהות הלאומית של ערביי ארץ ישראל

קודם מלחמת העולם הראשונה היו כמה מסגרות שהרכיבו את זהותם של ערביי ארץ ישראל :

זהות דתית : רוב ערביי א"י היו מוסלמים, והאסלאם רואה במאמיניה בני עם אחד לכן גם ערביי ישראל ראו את עצמם כחלק מבני הדת המוסלמית.

זהות עות'מאנית : העות'מאנים שלטו ברוב שטחי המזרח-התיכון ובכך הרגישו ערביי א"י כחלק מהאימפריה העות'מאנית מבחינה מנהלתית ושלטונית אך לא מבחינה מהותית (הם לא ראו את עצמם כעות'מאניים).

זהות משפחתית : עם החלשות השלטון המרכזי באימפריה העות'מאנית עלה כוחן של המשפחות הנכבדות, כמו משפחת אל-חוסייני ונשאשיבי, שמלבד היותם נושאי משרות דתיות של שופטים (=קאדי) ופוסקי הלכה (=מופתי) קיבלו גם תפקידים מנהליים כמו ראשי ערים. חשיבות המעמד המשפחתי עלתה לעיתים על כל מעגל זהות אחר.

רעיון 'סוריה רבת'י (=סוריה הגדולה) זהות אזורית : א"י הייתה חלק ממחוז סוריה שכלל את סוריה לבנון ירדן וא"י. כאשר התעורר הרעיון הלאומי להקמת מדינה שבירתה דמשק הרגישו ערביי א"י

חלק טבעי ממדינה זו. לאחר מלחמת העולם הראשונה הקימו ערביי א"י מפלגה בשם אסתקלאל (=העצמאות) ושאיפתם הייתה להיות חלק מסוריה הגדולה.

לאחר מלחמת העולם הראשונה נוספו למרכיבי הזהות הכלליים של ערביי ארץ ישראל גם מרכיבי זהות ייחודיים יותר, וזאת מכמה סיבות:

1. שונו הגבולות במזרח התיכון:

בשנת 1916, באמצע מלחמת העולם הראשונה, חתמו הצרפתים והאנגלים על הסכם סודי סייקס-פיקו (שמות שרי החוץ של שתי המדינות) בו הסכימו על חלוקת שטחי המזה"ת לאחר המלחמה. לפי הסכם זה צרפת אמורה הייתה לקבל את שטחי סוריה ולבנון, וא"י הייתה אמורה להיות בשליטה בנל"א.

הבריטים כבשו את א"י והיא לא נשארה בנל"א, אולם כשנודע תוכן הסכם סייקס-פיקו להנהלה הציונית היא התנגדה לניתוק הגליל, שעל פי ההסכם היה אמור להיות בשליטת הצרפתים, מא"י. בסופו של דבר הסכימו הצרפתים לוותר על רוב שטח הגליל חוץ מעל אצבע הגליל (אזור קרית שמונה)

לאחר פרשת תל-חי הסכימו הבריטים לכלול גם את אצבע הגליל בתחומי המנדט (הגבול של ימינו).

לסיכום: שינוי הגבול גרם לניתוק א"י מסוריה ומאז החלו ערביי א"י לחלום על הקמת מדינה עצמאית בתחומי א"י ללא קשר לסוריה.

2. רעיון 'סוריה רבתי' נפל!

א. ועידת סאן-רמו נתנה את המנדט על א"י-לבריטי, ואת המנדט על סוריה- לצרפתים, ובכך נקרעו ערביי א"י מסוריה.

ב. הבריטים המשיכו לתמוך בהצהרת בלפור שדיברה על הקמת בית לאומי ליהודים בא"י.

ג. פייסל חוסייני מנהיג 'סוריה רבתי' סולק ע"י הצרפתים שקבלו את החסות על סוריה.

3. זהות אנטי ציונית כגיבוש הזהות של ערביי א"י

לאחר נפילת חלום 'סוריה הגדולה' החלו ערביי ארץ ישראל לגבש תפיסה לאומית ייחודית. הם רצו להקים מדינה ערבית עצמאית ללא קשר לסוריה. הם העמידו את קדושת ירושלים לאסלאם במרכז התודעה ופתחו בפעילות נגד עליית היהודים לארץ. הם ביססו את טענותיהם על הנימוקים הבאים:

- א"י קדושה לאסלאם.
- רוב התושבים בא"י הם ערבים, ורוב הקרקעות בארץ שייכות לערבים.
- לערבים יש רציפות היסטורית ממושכת יותר בא"י הן מבחינת הישיבה בארץ והן מבחינת השליטה עליה.
- הערבים תבעו זכויות על א"י בהתבסס על הצהרות שונות של המעצמות. (הצהרת וילסון, אגרת מקמהון). מכתבי מקמהון נחשבים כחוזה ומכיוון שקדמו להצהרת בלפור אין להצהרה תוקף חוקי.
- התיישבות יהודית בא"י תקפח את פרנסתו של הפועל הערבי.

ההתנגדות לציונות הייתה אם כן אחד ממרכיבי הזהות של ערביי א"י לאחר מלחמת העולם הראשונה.

שינויים אלה הכניסו דילמה בקרב ערביי ארץ ישראל: היו מהם שעדיין שאפו ל'סוריה רבתי' וראו עצמם חלק מהאומה הערבית שבאזור ולא רצו להיבדל ממנה. אולם היו כאלה שהבינו שא"י היא מעתה יחידה עצמאית ולכן יש לשאוף להקים מדינה בגבולותיה בלבד.

הפיצול במחנה הערבי: חאג' אמין אל חוסייני (טפו עליו ועל בנו) מונה על ידי הבריטים למופת הגדול של ירושלים, כאות תודה על המינוי הוא ריכז את עיקר מרצו במאבק בציונים ולא בבריטים. לאחר מכן הפך חוסייני לראש המועצה המוסלמית העליונה תפקיד שנתן לו עוצמה כלכלית וסמכות למינוי אנשי דת. משפחת חוסייני ותומכיה תמכו בחיזוק הדת וצמצום המגע עם המודרנה והיהודים.

בראש מחנה המתנגדים עמדה משפחת נשאשיבי שהיו מוכנים להגיע להסדר מדיני עם היהודים, הם תמכו במודרניזציה ובקשר עם היהודים שראו בהם את מובילי הקדמה לאזור. פיתוח הדת המוסלמית עמד בניגוד למטרותיהם.

התפתחות הבית הלאומי היהודי בא"י בתקופת השלטון הבריטי (1914-1948)

ב. הגוש הדתי

הגוש הדתי נחלק לקבוצות שונות בנושאים רבים, אך המכנה המשותף לכולם היה הרצון להקים מדינה בעלת צביון יהודי כחלק מתהליך הגאולה.

המזרחי- המפלגה הוותיקה ביותר בגוש הדתי שהוקמה בשנת 1902 ע"י הרב ריינס. עיקר פעולותיה הופנו לתחום החינוך הדתי והרבנות, ורוב חבריה השתייכו למעמד הביניים ולגוש האזרחי.

הפועל המזרחי- הוקמה ב-1922 כדי לדאוג לפועל הדתי, עיקר פעולותיה היו בהקמת יישובים חדשים המגשימים את רעיון תורה ועבודה כפי שנראה בהמשך.

אגודת ישראל- התנועה הגדולה ביותר בקרב הדתיים הלא-ציוניים הייתה 'אגודת ישראל'. תנועה זו הייתה סניף של התנועה העולמית והיא התייחסה בשלילה לכל שיתוף פעולה עם החילוניים ואף חרמו את הבחירות לכנסת- דבר שמנע מהם להביא לידי ביטוי את כוחם הגדול בציבור.

פועלי אגודת ישראל- הוקמה ב-1933 כדי לסייע לפועלים החרדים. בשונה מאגודת ישראל, מפלגה זו תמכה בהתיישבות חקלאית והקימה מושבים וקיבוצים. היא נטתה לשיתוף פעולה עם המוסדות הציוניים אך לא הייתה מוכנה להיות חלק מההסתדרות הציונית.

1. העלייה לארץ ישראל וההתיישבות בה

הקמת תנועת 'החלוץ' וההכשרות להגשמת ערכי הציונות

ארגון 'החלוץ' הוקם ברוסיה בשנת 1917 והוא התפשט בכל רחבי אירופה ומנה עשרות אלפי חברים. במסגרת פעילותו הוקמו חוות להכשרת הצעירים לעבודת החקלאות, בחוות למדו עברית והיסטוריה יהודית וחיו חיי קבוצה ושיתוף.

בארצות האסלאם כמעט ולא הוקמו הכשרות חקלאיות בגלל המתח שנוצר בעקבות הסכסוך עם ערביי א"י ובגלל העדר תשתית ציונית חזקה.

ב-1928 הוקמה בגרמניה תנועת 'ברית חלוצים דתיים' שערכיהם תאמו את ערכי תנועת 'הפועל המזרחי'. חניכי תנועה זו הקימו בשנת 1931 את קיבוץ 'רודגס' ליד פתח תקוה (רודגס-היה שמה של חוות ההכשרה בגרמניה) ולאחר מכן הקימו את ארגון 'הקיבוץ הדתי'.

התיישבות המחנה הדתי

הגורמים להקמת הפועל מזרחי

עם עלייתם ארצה לא מצאו החלוצים הדתיים גוף או ארגון אשר יבטא את השקפת עולמם מהסיבות הבאות:

1. המזרחי- הייתה דתית אך השקפת עולמה הכלכלית-קפיטליסטית עמדה בסתירה להשקפת עולמם של הדתיים. אנשי המזרחי התיישבו בערים ופתחו שם את נושאי הדת והחינוך אך רעיון 'כיבוש העבודה' היה רחוק מהם.

2. הסתדרות העובדים- למרות הזדהות העולים הדתיים עם רעיון הסוציאליזם ההסתדרות התנכרה לכל מה שקשור לחיי דת ומסורת (שמירת כשרות ושבט) ולכן הדתיים לא יכלו להצטרף ליישובים החקלאיים שהם הקימו.

3. איכרי המושבות אנשי העלייה הראשונה- הם היו דתיים אך לא הדגישו את ערך העבודה העברית והעדיפו לעיתים את הפועל הערבי המיומן והזול.

הרעיון היה להקים ארגון עצמאי שימזג בתוכו את היסוד הדתי לאומי עם הרעיון הסוציאליסטי במסגרת החיים המתחדשים בא"י. לתת מענה לצרכים המיוחדים של הפועל הדתי למשל: מקומות עבודה מתאימים, מטבחים כשרים.

הקמת ארגון הפועל מזרחי רעיון תורה ועבודה

ר' ישעיהו שפירא – האדמו"ר החלוץ (אחיו של האדמו"ר מפיסצנה): ויתר על כסא האדמו"רות ועלה לארץ בשנת 1914, היה ממייסדי הפועל המזרחי, בגיל 51 עזב את כל עיסוקיו הציבוריים ועבר לכפר פינס שם עסק בחקלאות.

רעיון תורה ועבודה שאף להגשים שני ערכים מרכזיים: **מצד אחד** השאיפה לבנות חברה על יסודות הצדק הסוציאלי של תורת ישראל **ומצד שני** שותפות במלאכת בניין א"י על יסוד חלוצי. לשם הגשמת מטרה זו נקבעו רעיונותיו ויעדיו של הפועל מזרחי אשר הביאו למימוש רעיון תורה עבודה. "קדש חייך בתורה וטהרם בעבודה"

המושב הדתי- עד 1935 הקים הפועל מזרחי רק מושבי עובדים. מושב עובדים ראשון קם בשדה יעקב ב 1927 (עלייה רביעית) עד סוף שנות השלושים הוקמו ע"י הפועל מזרחי המושבים: כפר פינס, כפר אברהם, כפר הרואה, אליאשיב, וכפר יעבץ.

הקיבוץ הדתי- הקיבוץ הראשון שהוקם הוא טירת צבי ב 1936 במסגרת חומה ומגדל. יש לציין שהעיקרון ההתיישבותי שאפיין את הקיבוץ הדתי היה שמירה על גושי התיישבות דבר שהקל על הקמת מסגרות חינוך משותפות ומנע את השפעת הסביבה החילונית.

1. למושב יש **מצד אחד** את היתרונות של חברה שיתופית (שיווק...). אך **מצד שני** הוא אינו מגביל את חופש הפרט (מאפשר חיי משפחה שלמים דבר מרכזי מאוד ביהדות מאפשר ספונטאניות) כמו הקיבוץ.

2. החלוצים הדתיים שהגיעו ממזרח אירופה הסתייגו מהסוציאליזם (הוא נתפס כמהפכני, אנטי דתי...) ולכן העדיפו את המושב השיתופי שנתפס כביטוי פחות מובהק של הסוציאליזם מאשר הקיבוץ.

המרד הקדוש

הרב שמואל חיים לנדאו (שח"ל) טבע את המושג המרד הקדוש:

מרד – בגולה טופחו מקצועות שאינם יצרניים כגון: מסחר, עסקי כספים וזלזול בעמל כפיים. המרד דוגל בהקמת סדר חברתי חדש בא"י על פי הרוח המקורית של התורה, חברה עובדת המתאפיינת בעבודת כפיים ובעבודת אדמה. יצרנות ועבודת כפיים הכרחיים במימוש של האדם ובגאותו.

קדוש- משום שחברה המושתתת על עבודת כפיים ועבודת אדמה נתפסה בעיניו כערך דתי וכחיות אלוקית.

"התחיה היא היסוד והתכלית גם ליתורה' וגם ל'עבודה', התורה במובן של תורת-חיים והשקפת עולם, המקיפה את כל החיים ופרטיהם מחולי-חולין ועד לקדשי קדשים... התורה במובנה הרחב והאמיתי, אי אפשר לה להתגשם רק על ידי שמירת הדת של יחידים, הגשמתה היא על ידי העם!"

תרומת המחנה הדתי לבניין הארץ

- * הוקמה תנועת הנוער הדתית "בני עקיבא שתרמה לגיבוש ערכים לאומיים דתיים. (פועל מזרחי)
- * הקמת מושבים, וקיבוצים דתיים אשר נטלו חלק בבניין ויישוב הארץ. (פועל מזרחי)

ז. ביטויי העימות בין היהודים לערבים עד מלחמת העולם השנייה מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט (1936-1939)

הגורמים למאורעות

1. **העלייה החמישית והתבססות היישוב** - העלייה החמישית שהגיעה מגרמניה לאחר עליית היטלר לשלטון הגבירה את חששם של הערבים מגידול דמוגרפי, התעצמות כלכלית, והתבססות המוסדות העצמאיים. גם תמיכתו של הנציב העליון ארתור וקופ (1931-1939) במפעל הציוני תרמה לחששותיהם.
2. **ערעור היחסים בין הערבים לבין הבריטים** – בשנת 1935 הציע הנציב העליון להקים מועצה מחוקקת שהרכבה ישקף את הרכב האוכלוסייה בארץ, כלומר יהיה בה רוב לערבים. הצעה זו נדחתה בלחץ התנועה הציונית, והערבים פנו לדרך האלימות להשיג את מבוקשם.
3. **התחזקות משטרים טוטליטריים באירופה** - לעומת התחזקות המדיניות התוקפנית של היטלר בגרמניה, נתפסה אנגליה בעיני הערבים כחלשה ועל כן הם רצו לחבור עם הגרמנים כנגד האנגלים. הבריטים שחששו מצעד זה ידעו שתמיכת היהודים מובטחת להם שכן הם לא יעזו לתמוך בהיטלר, ולכן ניסו הבריטים לחזר אחר הערבים ולקנות את תמיכתם.
4. **מדינות ערביות באזור מגיעות לעצמאות** - בעיראק בוטל המנדט, במצרים התחייבה בריטניה ב-1936 להוציא את צבאה ממצרים (פרט לתעלה), לסוריה ולבנון הובטחה עיני צרפת עצמאות תוך שלוש שנים. כל אלה תרמו לתקוות הערבים לקבל גם כן מדינה עצמאית.

הטרור הערבי והשביתה הכללית

הטרור הערבי כלל רצח, פגיעה ביישובים, עקירת מטעים, שריפת כרמים ויערות, שיתוק הקשר בין היישובים, פגיעה במסילות ברזל ופיצוץ גשרים. את האירועים האלה הובילו הכנופיות שנעזרו גם בקבוצת חיילים מתנדבים מעירק. זו הפעם הראשונה שהמרד הופנה גם כלפי הבריטים ולא רק כלפי היהודים! במהלך הפרעות נהרגו כ-500 יהודים וכ-200 בריטים.

במקביל לאירועי הדמים הכריזו הערבים על שביתה כללית ומרי אזרחי (אי תשלום מיסים). נסגרו החנויות, נאסר על עבודת פועלים ערבים אצל יהודים, וכן נאסרה מכירת פירות וירקות ליהודים. הוועד הערבי העליון בראשות חא'ג אמין אל חוסייני הוא זה שהוביל את השביתה. הפסקת השביתה הותנתה: א. הפסקת העלייה היהודית. ב. איסור העברת קרקעות לידי היהודים. ג. הקמת ממשלה לאומית בה יהיה רוב ערבי.

המטרות שביקשו הערבים להשיג באמצעות "השביתה הכללית":

- לחץ לשינוי מדיניות הבריטים כלפי הערבים. לכפות על הבריטים את תביעותיהם.
- להרוס את היישוב היהודי כלכלית מאחר והוא תלוי בעבודה הערבית.
- ליכוד הערבים סביב הרעיון הלאומי וההנהגה הלאומית.

כישלון השביתה: לאחר 175 יום נפסקה השביתה והיא לא השיגה את מטרותיה: היא לא שיתקה את חייה הכלכליים של הארץ, לא הביאה להפסקת העלייה או להפסקת מכירת קרקעות, ומארגני השביתה לא הצליחו להשתלט על הרחוב הערבי - שלא באמת שבת.

הסיבות לכישלון

1. השביתה דרבנה את היהודים לפתח ענפי משק חדשים ולהשתחרר מהתלות בערבים.
2. התגובה הבריטית הקשה נגד מפרי החוק הערבים שכללה בין היתר הוצאות להורג.
3. השביתה הסבה נזקים למגזרים שונים בחברה הערבית (סוחרים, פועלים) ולכן כאשר התארכה התרבו הסדקים.

מדיניות הבריטים כלפי הבית הלאומי – הנסיגה מהתחייבות

תקוות היהודים מהבריטים הלכו ונכזבו. לאחר כל גל פרעות של הערבים ניסו הבריטים לפייס אותם והוציאו מסמך שנקרא **הספר הלבן** בו הם נסוגו מהתחייבותם ליהודים.

תגובות לספר	תוכנו	הרקע להוצאתו	
	צמצום השטח: עבר הירדן המזרחי הוצא מתוכנית הבית הלאומי	מאורעות תר"פ תרפ"א (שיאן – רצח של עולים ביפו)	הספר הלבן הראשון של צירצ'יל 1922
	הגבלת העלייה: בהתאם לתנאים הכלכליים בקרב היהודים בארץ (למנוע אבטלה).		
	סרטיפיקט (=אשרת עלייה) ניתן רק לבעלי יכולת כלכלית שיוכלו לעבוד בארץ.		
אישי ציבור יהודים ואנגלים מחו על חזרתה של אנגליה ממחויבותה לבית הלאומי.	הגבלת העלייה: בהתאם לתנאים הכלכליים בקרב כלל האוכלוסייה (כולל ערבים), כדי להרגיע את הערבים מחשש שהם יאבדו שטחים ומקומות עבודה בגלל העלייה.	בעקבות מאורעות תרפ"ט (ששיאן הטבח ביהודי בחברון) מונתה ועדת שו לבדוק את הגורמים לפרעות. הוועדה טענה שאומנם הערבים החלו בהם אך זו הייתה תגובתם להשתלטות היהודים על הארץ דבר שפגע בפרנסתם של הערבים.	הספר הלבן השני של פאספילד 1930
ההסתדרות הציונית חיים וייצמן התפטרו.	הבריטים חזרו בהם ורה"מ מקדונלד שלח איגרת בו הוא שב ותומך במחויבות אנגליה לבית הלאומי.		
שביתות ומחאות. אולם שלושה חודשים לאחר מכן פרצה מלחמת העולם השנייה והדבר שינה את כל יחסי הכוחות בארץ ובעולם.	הקמת מדינה דו-לאומית עם רוב של שני שלישי ערבים תוך עשר שנים.	בעקבות מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט (השביתה הגדולה וההתפרעויות)	הספר הלבן השלישי מקדונלד (לא היה קטשופ והספר היה מאוד חריף...)
	הגבלת העלייה: 75,000 עולים למשך חמש שנים, ולאחר מכן תותר עלייה רק בהסכמת הערבים.	* הבריטים הגיעו למסקנה שהערבים אינם מוכנים לוותר ולא יהיה שקט כל עוד לא ימולאו תביעותיהם.	
	הגבלת קרקעות: איסור מכירת קרקעות ליהודים		

1939 * הבריטים נזקקו באזורים מסוימים, והגבלת לתמיכת ארצות ערב כדי להגן על המזרח התיכון בכלל ועל תעלת סואץ בפרט (נפט).

* הבריטים ידעו שהיהודים יהיו לצדם בכל מקרה, מתוך התנגדותם לגרמניה הנאצית. ירידה בכוח ההשפעה של יהדות אירופה ויהדות ארה"ב.

תגובת היישוב היהודי למאורעות

לאחר מאורעות תר"פ (1920) הבינה הנהגת היישוב כי אי אפשר לסמוך על כוחות זרים = הבריטים, ועליה להקים כח מגן עצמאי במקום ארגון השומר שהיה קטן ולא ענה על צרכי הביטחון החדשים.

ההגנה - הארגון הוקם בשנת 1920, למרות היותו כפוף להסתדרות הפועלים כל אחד יכול היה להצטרף לשורותיו. זה היה ארגון בפריסה ארצית והוא היה הגדול והמאורגן ביותר מבין כל הארגונים הצבאיים. במאורעות תרפ"ט הוא הצליח להגן על היהודים ברוב חלקי הארץ בחיפה, ירושלים, בגליל וביהודה. ובמאורעות תרצ"ו-תרצ"ט הוא כבר עבד כצבא מאורגן ולא הסתפק בהגנה בלבד אלא יזם התקפות וכמו כן הוא נהנה מתמיכת הבריטים שנעזרו בו להרגעת הארץ בעת הפרעות.

ההגנה פעלה בשתי זרועות: הזרוע הבלתי לגאלית (=לא חוקית), פעילות שלא הוכרה ע"י בריטניה ופעלה במחתרת.

1. הנודדת - בראשה עמד יצחק שדה. יוזמה אקטיבית, אין להמתין לפורעים הערבים עד שהם שיתקרבו ליישובים היהודיים אלא לצאת מחוץ לגדרות. אנשיה הציבו מארבי לילה בכפרים בהם פעלו הכנופיות.

2. פלוגות השדה- (פוי"ש) - ב-1937 הוחלט להרחיב את הנודדת למקומות שונים בארץ. יחידות הנעות לצורך הגנה מחוזית. תפקידיהם: סיוע ועזרה ליישובים מותקפים. לקדם את פני האויב, להיפגש עמו ולרדוף אחריו. פטרולים. חשיבותם: הקמת יחידה גדולה הפועלת בהיקף ארצי ע"י מפקדה ארצית להגנת היישובים. היוזמה עוברת לידי היהודים. יעילותם רבה במיוחד לנוכח ההחמרה במצב הביטחוני בהגנה על יישובים.

והזרוע הלגאלית-שיתוף פעולה עם הבריטים:

1. הנוטרות - הוקמה עם פרוץ המאורעות, תוך הסכמה בריטית יהודית להקים כוח שוטרים עברי שישמור על הסדר והביטחון ביישובים היהודים ויסייע בשמירה עליהם. הם צוידו בנשק בריטי ועברו אימונים ע"י הצבא הבריטי וקבלו מדים ומשכורת מהבריטים. חשיבות הנוטרות: הנוטרים סייעו להגנה בפעולותיה: פעולות התיישבות, עלייה בלתי לגאלית, העברת נשק ותחמושת, קורסים ואימונים, העברת ידע ושיטות לוחמה בריטיות. הגדלת בטחונו של היישוב.

2. פלוגות הלילה של אורד ווינגייט – ווינגייט אהד את הרעיון הציוני כבר בראשית דרכו בארץ (1936). בפלוגותיו פעלו בריטים ויהודים בשיתוף פעולה. הם פעלו בקבוצות קטנות, ערכו מערבים למחבלים, פשטו על בסיסיהם וערכו פעולות תגמול. הפעולות שיפרו את היכולת הביצועית של ההגנה והטילו את אימתם על חברי הכנופיות הערביות.

השפעת המאורעות על התפתחות ההגנה

1. שיתוף פעולה עם בריטניה, שימוש בנשק, אמצעי תחבורה (טנדרים) ושיטות לוחמה בריטיות הן כנגד הערבים והן כנגד הבריטים בעתיד (תוך חיזוק עוצמתו הצבאית של היישוב) תוך הרחבת כוח המגן.

2. המעבר למלחמה ניידת, מחוץ לגדר ומלחמה בלילה (פלוגות הלילה) הגנה מרחבית.

3. שינוי ארגוני בארגון ההגנה: מפקדה ארצית, היקף ארצי, יוזמה התקפית, קיומם של שבעה מחוזות ופיקוד עליון.

האצ"ל = ארגון צבאי לאומי – הוקם בשנת 1931 בעקבות מחלוקת בהגנה בדבר התגובה לטרור הערבי. האצ"ל טען כי על טרור ערבי יש להגיב בטרור ולא בהבלגה כמו שעשתה ההגנה. עם העברת השליטה על ההגנה מההסתדרות להנהגה הציונית בשנת 1937, שבו רבים ממנו לשורות ההגנה. בשנים 1937-1940 היה ז'בוטינסקי מפקדו העליון ודוד רזיאל המפקד בשטח.

המחלוקת בדבר היחס לערבים:

חיים וייצמן- התנגדות הערבים לציונות נובעת בגלל חששם מפגיעה כלכלית וברגע שיובטחו זכויותיהם הכלכליות של הערבים תיפסק התנגדותם.

ז'בוטינסקי- ההתנגדות הערבית נובעת ממניעים לאומיים, הערבים רוצים מדינה עם רוב ערבי ולא יסכימו לוותר על כך וממילא יש להפגין נחישות כנגדם עד שיבינו שאין להם ברירה אלא לקבל את הנוכחות היהודית כנתון ואז להגיע להסדר מתוך כבוד הדדי ולא מתוך ויתור של היהודים.

ויכוח הבלגה מול תגובה

במאורעות תרצ"ו-תרצ"ט התנהל ויכוח בין ההגנה לאצ"ל בשאלה: האם יש לפגוע גם באזרחים שאינם שותפים בלחימה כשם שעשו הערבים פעמים רבות כשתקפו אזרחים יהודים חפים מפשע (=תגובה), או שיש לפגוע במפגעים בלבד (=הבלגה).

נימוקים בעד ההבלגה:

- * הבלגה תואמת את ערכי המוסר של היישוב, עלינו לשמור על 'טוהר הנשק' ולא לרדת לרמתם.
- * היישוב יוכל לזכות בתמיכת דעת קהל העולמית בכלל ושל בריטניה בפרט אם יבליג. דבר שימשיך את שיתוף הפעולה הביטחוני עם הבריטים.
- * ההבלגה תמחיש לבריטים את ההבדלים בין הטרור הערבי ללוחמה היהודית.

נימוקים בעד תגובה:

- * רק מדיניות של עין תחת עין תוכל לבלום את הטרור הערבי. הפגנת חולשה כלפי הערבים תגרום להם להסלים את דרכם ולפגוע בנו יותר.
- * הבלגה פרושה חרפה לאומית, היא מערערת את כבוד היישוב ומבטאת חולשה כלפי הערבים המולידה חוסר אונים. השארת היוזמה בידי הערבים מחלישה את היישוב.
- * אם לא ננקוט בדרך התקפית הבריטים יראו אותנו בחולשתנו ויסירו מאתנו את תמיכתם. רק פעולות תוקפניות יביאו גורמים פוליטיים להתערב כדי לפתור את בעיית א"י באופן יסודי.

יישובי חומה ומגדל

במסגרת המאבק בערבים ובמדיניות הבריטים הוקמו משנת 1936-1939 52 יישובים חדשים בדרך של 'חומה ומגדל'. יישובים אלה הוקמו בין לילה ומטרתם הייתה לקבוע עובדות בשטח ולהרחיב את שטחי ההתיישבות היהודים, במיוחד לאחר שתוכנית החלוקה של פיל (עליה נלמד בהמשך)

התבססה על כך שאיזור מיושב על ידי יהודים- יינתן ליהודים. כדי להקל על הגנתם של היישובים הישובים הוקמו בצורת גושי התיישבות.

התערערות מצב היהודים בארצות האסלאם ה'פרהוד'

בעקבות מעורבותם של מדינות ערב בסכסוך היהודי-ערבי בא"י (לדוגמא: הזמנתם לוועידת 'השולחן העגול' ב-1939, או כינוס הקונגרס האסלאמי בירושלים בו השתתפו נציגי מדינות ערב) הורע מצבם של היהודים בארצות אלה שסבלו מפגיעת שכניהם הערבים. לדוגמא: בחג שבועות 1941 נערכו בבגדאד פרעות ביהודים בעידודו של חאג' אמין אל-חוסייני, במהלך הפרעות נרצחו 179 יהודים ורבים נפצעו. פרעות אלה נקראו 'פרהוד' = פרעות, והם סימנו את קיצן הקרב של הקהילות היהודיות בארצות ערב.

ועדת פיל (1937)

מטרותיה של ועדת פיל

- לברר את גורמי הייסוד לאירועים שהתרחשו ב-1936.
- להגיש הצעות לפתרון הסכסוך בין היהודים לבין הערבים בא"י.

מסקנות הוועדה

1. שאיפותיהם הלאומיות המנוגדות של שני העמים אינן מאפשרות לחיות יחד.
2. המנדט הבריטי אינו בר ביצוע, הוא רק מעורר את האיבה בין העמים.

המלצות הוועדה- תוכנית החלוקה: מאחר ולא ניתן לקבל את תביעותיהם של שני הצדדים ולהגשים את המנדט הוצע פתרון חלוקת ארץ ישראל בין שני העמים. להקים שתי מדינות עצמאיות ומובלעת בריטית. רוב שטחי המדינה יהיו בידי הערבים ומיעוטם (מישור החוף והגליל) יהיו בידי היהודים, רצועה מיפו עד ירושלים (כולל) ישארו בידי הבריטים. יש לקיים חילופי אוכלוסייה בין שתי המדינות ויש לבצע את תוכנית החלוקה באופן הדרגתי. עד להקמת שתי המדינות תיאסר מכירת קרקעות באזור המיועד למדינה הערבית ותוגבל העלייה היהודית ל"יכולת הקליטה של הארץ"

התגובות לתוכנית החלוקה

הערבים- התנגדות מוחלטת, עקב קיום עצמאות יהודית. הקצנה ביחס לבריטניה וחזרה לפגוע ביהודים.

היהודים- תגובות שונות, אך הרוב התנגדו. הקונגרס הציוני ה-20 (1937) דרש לקיים את המנדט, אך הניסוח בו מעורפל מתוך מטרה לאפשר מו"מ.

נימוקים בעד תוכנית החלוקה (בקרב היהודים):

1. הקמת מדינה ריבונית לעם היהודי שתהיה מוכרת ע"י העמים. מעמד בינלאומי לעם העברי. הקמת מדינה אחרי אלפיים שנות גלות. יש בהצעה, משום הכרזה על מדינה יהודית ששטחה יהיה על שלושה רבעים של החוף בא"י ורוב העמקים יהיו בשטחה. ערבים היושבים בשטחים אלה יועברו למדינה הערבית.

2. תתאפשר עלייה והתיישבות ללא הגבלה. המדינה היהודית היא שתקבע את היקף העלייה ותוכל לקיים הגירה המונית במידה ויהודים יהיו זקוקים לעזרה - הצלת יהודים.

3. שטחה של המדינה יוכל להתרחב בעתיד.

4. יתאפשר פיתוח צבא עצמי.

5. החלוקה תביא לצמצום העוינות הערבית.

נימוקים נגד תוכנית החלוקה (בקרב היהודים):

1. תוכנית זו סותרת את הצהרת בלפור וטופס המנדט אשר הבטיחו בית לאומי לעם היהודי בלבד.
2. התנגדות עקרונית לחלוקת הארץ (דתיים, ברית שלום ורביזיוניסטים).
3. ירושלים אינה כלולה במדינה היהודית.
4. התחום המוצע למדינה אינו ניתן להגנה (אדמת שפלה) בעוד שהערבים חולשים על ההר.
5. השטח המיועד למדינה היהודית אינו מספיק לקלוט מיליוני יהודים מכאן שהיקף העלייה יצטמצם.
6. אוכלוסייה מעורבת מזמנת מתיחות קבועה. ערבים יסתננו לשטח היהודי בגלל התפתחותו הכלכלית.

נסיגת בריטניה מתוכנית החלוקה

לבריטים היה חשוב לשמור על נוכחות במזרח התיכון (תעלת סואץ, נפט) ולכן הקמת שתי מדינות עצמאיות פירושה סיום המנדט וביטול הנוכחות הבריטית באזור.

הבריטים התקרבו לצד הערבי יותר ויותר כדי לזכות בתמיכתו ככול שהמצב באירופה הלך והסתבך. הם אף הציעו הקמת מדינה דו-לאומית או אפילו מדינה בעלת רוב ערבי ושלטון ערבי, אך הערבים דחו כל הצעה.

ד. היישוב היהודי בארץ ישראל בזמן מלחמת העולם השנייה

עם פרוץ מלחמה"ע השנייה בקיץ 1939, הועמד היישוב העברי בפני דילמה ביחס לבריטים: מצד אחד הגיעו שמועות על הפגיעה של הנאצים ביהודי אירופה ובריטניה לקחה חלק פעיל ביותר במאבק נגד הנאצים- ועל כן יש לסייע לה. אולם מצד שני בריטניה פרסמה את הספר הלבן השלישי שביטל את הקמת הבית הלאומי ליהודים בארץ ישראל- ועל כן יש להיאבק בה.

התומכים בשיתוף פעולה עם הבריטים טענו:

* החלשת בריטניה תפגע ביכולתה להציל את יהודי אירופה מידי הנאצים.

* הסיוע לבריטים ישתלם בסופו של דבר כאשר בסוף המלחמה הם יכירו לנו תודה על העזרה ויעניקו ליהודים הטבות מדיניות כמו ביטול הספר הלבן.

המתנגדים לשיתוף הפעולה טענו:

* הפסקת המאבק בספר הלבן עלולה לפגוע בהקמת מדינה יהודית שאמורה להיות קרש ההצלה של העם היהודי כולו.

רוב ביישוב העברי תמך בשיתוף פעולה עם הבריטים לצד המשך פעילות של עלייה ורכישת קרקעות בארץ, כפי שניסח בן גוריון במשפטו המפורסם: "עלינו לעזור לצבא הבריטי כאילו לא היה ספר לבן, ועלינו להילחם בספר הלבן כאילו לא הייתה מלחמה".

ההתגייסות לצבא הבריטי והקמת הבריגדה היהודית

כ-40,000 חיילים וחיילות יהודים התגייסו לצבא הבריטי וסייעו בחילות התותחנים, הנדסה, רפואה, אוויר והים. הגיוס לא היה פשוט שכן חלק מהמגויסים שירתו מחוץ לארץ ישראל והותירו את היישוב העברי חשוף לפגיעה.

הצנחנים- כאשר נודע ליישוב העברי בארץ על השמדת יהודי אירופה גובש הרעיון להצניח בחורים יהודים בפולין שיחברו לקהילות יעודדו את רוחם וינסו לסייע להם לברוח זאת בנוסף למידע המודיעיני אותו יספקו לבריטים. 33 צנחנים אכן הוצנחו, 12- נפלו בשבי ומתוכם: 5-ניצלו ו-7 הוצאו להורג. סיפורה הידוע של חנה סנש שנפלה בשבי ולמרות העינויים לא שיתפה פעולה עם חוקריה והוצאה לבסוף להורג. לפעילות הצנחנים הייתה השפעה סמלית ופחות מעשית.

שיאו של שיתוף הפעולה היה בהקמת ה'בריגדה העברית' ב-1944, היא הוקמה רק לאחר לחץ רב מצד הסוכנות היהודית בגלל חששם של הבריטים מצבא יהודי שלאחר המלחמה ילחם נגדם בארץ ישראל. בבריגדה לחמו 5,000 חיילים תחת פיקוד, סמל ודגל יהודי. לאחר אימונים במצרים השתתפו החיילים בקרבות בצפון איטליה נגד הנאצים.

תוכנית פעולה מול האיום הגרמני

הקמת הפלמ"ח: משנכבשה צרפת על ידי גרמניה עברו גם סוריה ולבנון שהיו תחת השלטון הצרפתי לשלטון הגרמני והיוו איום ישיר על היישוב היהודי בא"י. כדי להתגונן מפני איום זה הקימו הבריטים את הפלמ"ח (פלוגות המחץ) של ארגון ההגנה. הפלמ"ח התאמן על הגנת היישוב היהודי במקרה של פלישה גרמנית והוא נהנה מתמיכה ומימון של הבריטים. במסגרת פעילותו הימית הפליגה סירה עם 23 בחורים לחבל במתקנים של הצבא הגרמני בלבנון, הספינה נעלמה ועד היום לא ידוע מה עלה בגורלה.

האצ"ל בזמן מלחמת העולם השנייה: עם פרוץ המלחמה הפסיק האצ"ל את פעילותו נגד הבריטים ואף החל לסייע להם בידיעות מודיעיניות ובפעולות צבאיות. באחת מהפעולות לסיוע לבריטים בעיראק בשנת 1941 נהרג מפקד האצ"ל דוד רזיאל.

מצדה על הכרמל: החשש לפלישת הגרמנים לא"י היה ממשי שכן צבא גרמניה בפיקודו של רומל הגיע למצרים. על פי תוכנית שתוכננה בתיאום עם הבריטים נועד הכרמל להיות המעוז האחרון של היהודים ולשם כך נבנו בו בונקרים. בסופו של דבר התוכנית לא יצאה אל הפועל בשל נסיגת הגרמנים ממצרים.

מאבק היישוב במדיניות הבריטית בזמן מלחמת העולם השנייה

1. המאבק בהגבלת העלייה - כזכור (או שלא), הבריטים קבעו בספר הלבן השלישי כי לא"י יוכלו להיכנס 75,000 יהודים במשך 5 שנים. למרות פרוץ מלחמת העולם השנייה והשמדת יהודי אירופה, לא שינו הבריטים את עמדתם ולא פתחו את שערי א"י לעליית יהודים, צעד שללא ספק היה מציל יהודים רבים ממוות. למרות ההגבלות הצליחו להגיע לא"י בצורה בלתי לגאלית (=לא חוקית) 17,000 יהודים ב-25 סירות מעפילים.

במקביל, עם התערערות מצבם הבטחוני של יהודים בארצות האסלאם ניסו גם הם לעלות לארץ. רוב העולים בשנים אלה הגיעו דרך היבשה מסוריה, לבנון, עיראק ולוב, ומספרם נאמד באלפים בודדים. קשיי העלייה מארצות אלה החלו כבר בארצות המוצא שכן גם בהן שלטו הבריטים שמנעו מהיהודים להתארגן לעלייה לארץ.

שתי דוגמאות למורכבות של מבצע ההעפלה הן האוניות פאטריה וסטרומה:

פאטריה - (בלטינית = 'מולדת') הייתה אוניית גירוש בריטית שרוכזו עליה מעפילים משלוש אוניות שנתפסו בנובמבר 1940, ליד חופי ארץ ישראל, במטרה לגרשם למאוריציוס. על מנת לעכב את הגירוש הטמינה "ההגנה" פצצה באוניה בעת שזו עגנה בנמל חיפה, במטרה לגרום לה נזק קל; אך הנזק היה גדול מהמתוכנן, והאוניה טבעה ב-25 בנובמבר 1940. עקב כך טבעו למעלה מ-200 מעפילים ו-50 חיילים בריטים.

סטרומה - אוניית מעפילים שיצאה מרומניה ועל סיפונה 760 יהודים, בגלל קלקול במנוע נאלצה האוניה לעגון בחופי טורקיה, אך נוסעיה לא הורשו לרדת לחוף, ובלחץ הבריטים גם לא ניתן סיוע לתיקון האונייה. לאחר כחודשיים גררו הטורקים את האונייה המקולקלת אל מחוץ למים הטריטוריאליים שלהם, וצוללת רוסית הטביעה אותה בטעות. רק נוסע אחד שרד.

2. הכרזת המרד של האצ"ל והלח"י

הלח"י - ב-1940 פרשה קבוצה מהאצ"ל בראשותו של אברהם שטרן והקימה את הלח"י (לוחמי חירות ישראל). חברי הלח"י סברו כי יש להמשיך את המאבק בבריטים בא"י ולהקים מדינה יהודית גם בזמן מלחמת העולם. הם כיוונו את פעולותיהם נגד המשטר הבריטי: כמו ההתנקשות בלורד

מויין (השר לענייני המזה"ת) וניסיון התנקשות בנציב העליון, אך הם גם פגעו באזרחים ערבים. לצורך מימון פעילות הארגון שדדו חבריו בנקים, ופעולותיו היו נועזות והותירו רושם רב.

רוב היישוב התנגד לפעילות הלח"י מכמה סיבות:

1. בריטניה הובילה את המאבק נגד הנאצים, פגיעה בה תחליש את המאבק בנאצים.
2. ההגנה שהייתה הגוף הגדול ביותר חשש שפעולותיו של הלח"י יפגעו באמון הבריטים ביהודים וכך תימנע הקמת הבריגדה היהודית.
3. פגיעה בערבים חפים מפשע לא התקבלה מבחינה מוסרית על דעת רוב היישוב.

האצ"ל- האצ"ל סבל פגיעות קשות הן בגלל עזיבת אנשי הלח"י, והן בגלל מות מנהיגיו: ז'בוטינסקי ב-1940 ודוד רזיאל ב-1941. בשנת 1943 התמנה מנחם בגין למפקד האצ"ל והחל בשיקום הארגון. ב-1944 כשכבר תבוסת הנאצים הייתה ברורה והבריטים המשיכו באיסור העלייה לארץ, שינה האצ"ל את מדיניות ההבלגה שלו והחל לתקוף את משרדי השלטון הבריטי בארץ (מס הכנסה, משרדי העלייה וכד').

הסזון- (=עונת הציד, בצרפתית) הנהגת היישוב דרשה מהאצ"ל והלח"י להפסיק את הפעילות נגד הבריטים בזמן המלחמה, הלח"י- נענו לדרישה והאצ"ל- לא, ועל כן במשך שלושה חודשים (2.1944-12.1945) רדפו אנשי ההגנה את אנשי האצ"ל, אסרו אותם ולעיתים אף הסגירו אותם לבריטים. בגין הורה לאנשיו שלא להתנגד בנשק לפעולות ההגנה ובכך מנע מלחמת אחים. אין על בגין! בעקבות התנגדות של היישוב היהודי לסזון הוא הופסק.

ה. מדינה בדרך היישוב היהודי בארץ ישראל 1945 – 1947

מאבק היישוב לגווניו במדיניות הבריטית:

1. בתחום ההתיישבות- ב-1940 פרסמה בריטניה את חוק הקרקעות שאסר מכירת קרקעות ליהודים ברוב שטחי א"י (חוץ מאזור השפלה), המטרה הייתה להקפיא את ההתיישבות העברית. היישוב יצא במאבק נגד מדיניות זו ובזמן מלחמת העולם השנייה הוקמו כ-50 יישובים חדשים, ביניהם ארבעת יישובי גוש עציון דרומית לירושלים.

גורם נוסף להתיישבות זו הייתה הצעת החלוקה של וועדת פיל (1937) שהתבססה על מפת ההתיישבות בשטח, ועל כן הוחלט לבסס את ההתיישבות העברית באזורים חדשים כמו הנגב, וגוש עציון, זאת כדי להשיג יתרון במידה ותעלה על הפרק שוב הצעת חלוקה (כפי שאכן קרה).

ב-1943 הוקם מחדש כפר עציון (לאחר שני נסיונות כושלים) ואחריו נוסדו הקיבוצים משואות יצחק (1945), עין צורים (1947) ורבדים (1947). שלושת הראשונים נמנו על ההתיישבות הדתית ורבדים היה ששייך לתנועת השומר הצעיר. ברוח העיקרון של 'גושי התיישבות' קיימו היישובים שיתוף פעולה כלכלי, רוחני ובטחוני.

2. המאבק בבריטים בתחום ההעפלה- העלייה הבלתי לגאלית של פליטי השואה מאירופה ועולים מארצות המזרח לא"י התחילה בצורה נמרצת עם תום המלחמה. מטרות היישוב בארגון ההעפלה היו: מציאת מקלט ליהודים פליטי השואה שנותרו באירופה, הגדלת מספר היהודים בא"י על מנת לחזק את היישוב, וליכוד היישוב היהודי בארץ ובעולם סביב המאבק לעלייה שהיה מקובל על כולם בשונה מהמאבק הצבאי.

המוסד לעלייה ב'- היה הגוף הממונה על ההעפלה מטעם ההגנה. שליחי המוסד לעלייה ב' פעלו ב-22 ארצות ובמיוחד בארצות בעלות מוצא לים התיכון כמו יוון ואיטליה. הם טפלו בפליטים, ארגנו נמלי יציאה ומחנות איסוף. בתחילה הובאו המעפילים מאירופה בספינות קטנות שהביאו מעט מעפילים. אך עם הזמן רכש המוסד לעלייה ב' ספינות גדולות יותר שנשאו אלפי מעפילים. בסה"כ הגיעו במבצע זה כ-85,000 מעפילים.

פלי"ם - שמה של המחלקה הימית של הפלמ"ח. אנשי הפלי"ם ליוו את ספינות המעפילים שהגיעו ארצה וסייעו להורדת העולים בחוף. כמו כן ביצעו אנשי הפלי"ם פעולות חבלה נגד ספינות הצי הבריטי שמנעו את העפלה.

מאבק הבריטים בהעפלה ותגובות מצד היישוב - הבריטים פעלו בשני מישורים כדי לעצור את המעפילים:

א. הממשלה הבריטית לחצה על מדינות באירופה שלא לאפשר לספינות מעפילים לצאת מתחומן.
ב. הבריטים הטילו מצור ימי על חופי א"י. משחתות בריטיות סיירו מול חופי א"י בניסיון לצוד את הספינות.

עד לקיץ 46 מדינות הבריטים היתה לכלוא את המעפילים במחנות מעצר בא"י ולשחררם תוך ניכויים ממכסות העלייה הרשמיות. אולם מאוגוסט 46 שינו הבריטים את מדיניותם והעבירו את המעפילים למחנות מעצר בקפריסין. הסיבות לשינוי המדיניות היו: פיצוץ מלון המלך דוד, וחשש שעליית היהודים תגביר את תסיסת הערבים בארץ. בקפריסין נכלאו כ-50,000 מעפילים והם עלו לארץ עם תום המנדט הבריטי.

אקסודוס (יציאת מצרים) - בתחילת יולי הפליגה האונייה מצרפת כשהיא נושאת 4,500 מעפילים. ספינות מלחמה בריטיות עקבו אחרי הספינה כבר עם יציאתה מנמל האם. עוד לפני שנכנסה הספינה למים הטריטוריאליים של א"י ניסו הבריטים להשתלט עלייה. הם פתחו באש והנחיתו עלייה כוחות של אנשי צי. המעפילים השיבו במלחמה וזרקו מכל הבא ליד על החיילים הבריטים ואף פצעו אחדים מהם. בהתקפה נהרגו שני מעפילים וימאי ומאות נפצעו נחבלו. האונייה הועברה לחיפה והמעפילים הועברו לספינות גירוש שהפליגו לצרפת ולא לקפריסין כנהוג. משסירבו המעפילים לרדת בצרפת שלחו אותם הבריטים לגרמניה שם הורדו בכח והושבו למחנות העקורים. העולם כולו עקב אחרי הפרשה ובריטניה הוצגה כמעצמה קשוחה וחסרת לב. בזמן גירושם של המעפילים בחיפה נכחו במקום שניים מחברי וועדת האו"ם לעניין ארץ ישראל (אונסקו"פ) ועל פי עדותם לאירוע הייתה השפעה רבה על החלטתם לתמוך בהקמת מדינה יהודית.

העלייה מארצות האסלאם: בשנים אלה הגיעו מצפון אפריקה כ-1,200 מעפילים דרך הים, ואילו העלייה הרגלית מסוריה, לבנון ועירק הופסקה.

3. בתחום הצבאי: הקמת תנועת המרי - תנועת המרי העברי הוקמה באוקטובר 1945 כדי ליצור שיתוף פעולה בין שלושת המחתרות ההגנה האצ"ל והלח"י שנאבקו בבריטים.

הסיבות להקמה:

1. לאחר השואה הבינו כולם את הצורך הדחוף בהקמת מדינה ליהודים. האצ"ל שכבר ב-1944 החל בפעולות נגד הבריטים זכה כעת לתמיכה רחבה לאחר היוודע תוצאות השואה.

2. אכזבה ממדיניות ממשלת הלייבור שעלתה לשלטון בבריטניה שנקטה במדיניות אנטי ציונית ואפילו לא אישרה העלאתם של 100,000 משרידי השואה באירופה.

הארגון: בראש הארגון הייתה ועדת X בה ישבו שני נציגים מההגנה, אחד מהאצ"ל ואחד מהלח"י ויחד הם סיכמו על תוכניות פעולה ותיאמו איזו מחתרת תבצע כל אחת מהפעולות.

מפעולות תנועת המרי:

הפריצה לעתלית (אוקטובר 1945) - פריצה למחנה המעפילים בעתלית ושחרור כמאתיים מעפילים והעברתם לקיבוץ בית אורן.

ליל הגשרים (יוני 1946) - פיצוץ 10 מתוך 11 הגשרים שחיברו את ארץ ישראל עם שכנותיה, כדי לפגוע בקווי האספקה של הבריטים ולהוכיח את היכולת המבצעית שיש ליהודים לערוך מבצע מורכב כזה.

השבת השחורה (יוני 1946): בתגובה לליל הגשרים פשטו הבריטים על היישוב העברי בעזרת 20,000 חיילים. הם עצרו 3,000 איש מראשי ההנהגה והסוכנות ואנשים שנחשדו בהשתייכות למחתרות. הוטל עוצר על הערים הראשיות ונערכו חיפושים אחר נשק בקיבוצים (נמצא סליק של ההגנה בקיבוץ יגור). כמו כן הוחרמו מסמכים ממשרדי הסוכנות היהודית כדי להוכיח את הקשר בין הסוכנות לפעולות החבלה שכוונו נגד הבריטים. השבת השחורה הותירה רושם כבד על היישוב.

פיצוץ מלון המלך דוד (יולי 1946): בתגובה לשבת השחורה פוצץ האצל את מלון המלך דוד בו שהתה המפקדה הבריטית בעזרת חומר נפץ שהוטמן בכדי חלב. בפיצוץ נהרגו 25 בריטים, אך גם 17 יהודים ו-45 ערבים, והאירוע הסעיר את דעת הקהל בעולם ובארץ. ההגנה טענה כי לא ניתן אישור לפעולה ואילו האצ"ל טען שניתן אישור ואף ניתנה לבריטים התרעה קודם הפיצוץ אך הם לא שעו אליה ונשארו במקום. כתוצאה מהמחלוקת פורקה תנועת המרי וכל ארגון שב לפעול באופן עצמאי.

מאבק רצוף- לאחר פירוש תנועת המרי המשיכו האצ"ל והלח"י (שכונו "הפורשים" כיוון שלא קבלו עליהם את מרות מוסדות ההנהגה) בגישת המאבק הצבאי עד לסילוקם של הבריטים מהארץ. המאבק כלל פיצוץ מסילות ברזל, פיצוץ צינור הנפט ותקיפת בתי הזיקוק בחיפה. פעולת השיא הייתה הפריצה לכלא עכו ושחרור מספר אסירים שישבו בו. מאפייני מאבק זה היו פעולות צבאיות יזומות ורציפות לאורך זמן.

מאבק צמוד- המשך המאבק נגד הבריטים בשני תחומים הצמודים למטרות הציונות: מאבק למען העפלה ומאבק למען התיישבות. שיטה זו גרסה כי אין להמשיך במאבק הצבאי כיוון שהוא עלול להטות את דעת הקהל העולמי לרעתנו, ועל כן יש לפעול במישור הדיפלומטי נגד הבריטים, ועל כל פעולה שלהם יש להגיב בחיזוק ההתיישבות ובהגברת העלייה. בדרך זו תמכה ההגנה.

4. המאבק באו"ם להקמת המדינה

לדיון באו"ם על שאלת א"י היו שלושה שלבים:

שלב א': ממש לקראת סיום מושב עצרת האו"ם במאי 1947 שדן בשאלת ארץ ישראל נשא נציג ברה"מ אנדריי גרומיקו נאום התומך בפתרון מדיני בא"י בעקבות מצבו הקשה של העם היהודי, או ע"י הקמת מדינה דו לאומית או ע"י הקמת שתי מדינות לשני העמים. המניעים לתמיכה מפתיעה זו היו קשורים ככל הנראה במלחמה הקרה בין ארה"ב לברה"מ, כשרוסיה מעוניינת לזכות לאזור השפעה נוסף במזרח התיכון מול יריבתה ארה"ב. או כדי למצוא פתרון ליהודים הנמצאים במדינות הגוש הסובייטי שיוכלו להגר לא"י.

שלב ב': במושב עצרת האו"ם הוחלט על הקמת ועדה חקירה לנושא: האונסקו"פ. הועדה ביקרה במחנות העקורים בגרמניה והתרשמה מרצונם העז לעלות לארץ, היא התרשמה ממפעל ההתיישבות ובמיוחד מגידול העבניות בבית הערבה- מקום בו לא צמח דבר מעולם. היא ראתה את סבלם של מעפילי אקסודוס. היא שמעה את נציגי הצדדים השונים ובסופו של דבר החליטה ברוב של 8 נגד 3 על המלצה להקים שתי מדינות לשני העמים. כאשר השטח של המדינה היהודית עומד על 62% וכולל את הגליל המזרחי, עמק יזרעאל, מישור החוף והנגב, ירושלים על פי תוכנית זו תיהפך לאזור בנ"א.

שלב ג': הועדה הציגה את המלצותיה בפני עצרת האו"ם ונערכו הכנות להצבעה. על פי כללי ההצבעה, כדי שההצעה תאושר היה צורך ברוב של 2/3.

המדינות הערביות- התנגדו למהלך והיו בטוחים שהוא לא ישיג את הרוב הדרוש ועל כן לא פעלו. היהודים- הפעילו מערכת הסברה ושכנוע וניצלו כל קשר אפשרי להפעלת לחץ על הנציגים באו"ם.

האמריקאים- שררה מחלוקת פנימית בין משרד החוץ שהתנגד- בגלל שהדבר עלול להוביל לקרע בין ארה"ב לעולם הערבי, לנשיא שתמך- מטעמים הומאניים, ובסופו של דבר הכריזה ארה"ב על תמיכתה.

הבריטים- הודיעו שלושה שבועות לפני ההצבעה כי ב-15 במאי 1948 הם יסיימו את המנדט בא"י.

תוצאות ההצבעה: 33-בעד, 13-נגד, 10-נמנעים.

ההחלטה התקבלה בשמחה וריקודים, סוף סוף קבלו היהודים הכרה בנל"א להקמת מדינה עצמאית. על אותו יום סיפר בן גוריון מאוחר יותר: "אני לא יכולתי לרקוד, ידעתי שאנחנו ניצבים בפני מלחמה ושנאבד בה את מיטב בחורינו".

מדינת ישראל

רוב היישוב היהודי קיבל את החלטת החלוקה של האו"ם בשמחה רבה, הייתה זו הגשמת חלום בן דורות של הקמת מדינה יהודית עצמאית. אומנם היו חסרונות: ירושלים נותרה בין-לאומית, השטח היהודי חולק לשלושה חלקים עם חיבור צר שיכול היה להינתק בקלות על ידי הערבים, אולם הרוב היהודי שמח. לעומת זאת הערבים שללו החלטה זו מכל וכל וכבר למחרת ההחלטה יצאו במאבק נגדה.

מלחמת העצמאות- אנו מחלקים את מלחמת העצמאות לשני שלבים מרכזיים: שלב א- מיום לאחר החלטת החלוקה (30 בנובמבר 1947) ועד להכרזת המדינה (15 במאי 1948). שלב ב' - מ-15 במאי 1948 ועד לחתימה על הסכמי שביתת הנשק (אפריל 1949).

השלב הראשון של מלחמת העצמאות:

בא"י פעלו שלושה כוחות מרכזיים:

א. **הכח הבריטי**: כ-100,000 חיילים שלרשותם משוריינים, טנקים, מטוסים, הכח שכן בבסיסים ובתחנות משטרה והתכוון ליציאתו מהארץ בתוך כמה חודשים בשל החלטת האו"ם על סיום המנדט. הבריטים היו מעוניינים לסגת עם מינימום נפגעים, תוך שמירה על יחסים סבירים עם העולם הערבי (בשל האינטרסים הכלכליים והביטחוניים).

ב. **הכח היהודי**: הכח הצבאי מנה כ-50,000 אנשים והתבסס על שלושת המחותרות:

ההגנה והפלמ"ח - כ-40,000 לוחמים: הפלמ"ח כ-2,100 איש מאומנים היטב, החי"ש (חיילות שדה) גם כן כ-9,500 מאומנים, כ-30,000 חי"מ (חילות משמר) כח המאורגן להגנת היישובים אינו מאומן כצבא. וכ-10,000 גדנ"ע (גדודי נוער) שסייעו בקשר ורפואה.

האצ"ל - כ-3,000 לוחמים מאומנים.

הלח"י - כמה מאות לוחמים מאומנים.

ג. **הכח הערבי**: מספר הלוחמים הערבים היה כ-14,000 אלף והוא הורכב מ-

1. כוחות מקומיים שאורגנו על בסיס כנופיות מקומיות, עבדול קאדר אל חוסייני-באזור ירושלים, חסן סלמה -באיזור רמלה לוד ויפו מצוידים בנשק קל בלבד.

2. "צבא ההצלה" מתנדבים מארצות ערב ובעיקר מסוריה ובראשם פאוג'י אל קאוקג'י שפעלו באזור ג'נין. בנוסף לכוחות חצי סדירים אלו הצטרפו בכל תקרית מקומית אלפי כפריים עם נשקם הקל ובתום האירוע שבו לעבודתם.

מוקדי הלחימה העיקריים בארבעת החודשים הראשונים (30 בנובמבר 1947 עד 15 באפריל 1948)

בערים המעורבות (ירושלים, חיפה, יפו, צפת וטבריה) – פעולות טרור שפגעו במסחר, בלימודים ובתנועה בתוך הערים ואליהן. עד תום התקופה השתלטו כוחות ההגנה בסיוע אצ"ל ולח"י על חלקים מהערים: טבריה חיפה צפת ויפו וירושלים (על רוב חלקה המערבי של העיר).

באזורים הכפריים - הכוחות הערבים ניסו לכבוש ישובים וקיבוצים מבודדים, כל ניסיונותיהם עלו בתוהו, הישוב היהודי דבק בעקרון של אי נטישת ישובים בכל מחיר. הכפרים הערבים סבלו מהתקפות נגד של הכוחות היהודיים שהיו עדיפים עליהם מבחינה כמותית ואיכות כלי הנשק שהיתה ברשותם.

המלחמה בדרכים – כאן היו הערבים בעדיפות, שיירות וכלי רכב יהודיים הותקפו בדרכים ע"י כנופיות, הם הצליחו לפגוע בהם (כמות הנפגעים הייתה גדולה) וכמעט שיתקו לחלוטין תנועה על צירים מסוימים. לכוחות הערביים הייתה עדיפות בשל שיטת לוחמת הגרילה שנקטו, היכרותם את השטח ובגלל הסיוע שקבלו מהכפרים בסביבה. רוב הניסיונות להעביר שיירות לירושלים, לגוש עציון וליחיעם שבגליל המערבי נכשלו והישובים הללו הושמו במצור.

נפילת הל"ה - גוש עציון היה נתון במצור ובינואר 1948 נשלחה מחלקה של 38 חברי הגנה להביא תחמושת ואוכל לגוש, בדרך נפצע אחד וחזר עם עוד שניים שליווהו, 35 החיילים שנותרו נתגלו על ידי הערבים ולאחר קרב ממושך נהרגו כולם.

שיירת נבי דניאל - בחודש מרץ יצאה שיירה מירושלים לגוש הנצור, השיירה הגיעה ליעדה ופרקה 120 טון של אוכל וציוד והחליפה את הכח השחוק ששהה במקום ב-150 לוחמים רעננים. בחזרתה הותקפה השיירה (בשל עיקוב מעבר למתוכנן שאפשר לערבים להיערך) כ-20 איש נהרגו, ו-40 נפצעו.

שיטת ההגנה של היהודים נחלה כישלון, ישובים רבים נותקו ובודדו כולל ירושלים, הרוגים רבים, וארה"ב הודיעה על נסיגתה בתמיכה להקמת מדינה יהודית מחשש לטבח שייערך ביהודים שכפי שהוכח עד כה אינם מצליחים להגן על עצמם.

תוכנית ד' ותוצאותיה

ב-10 במרץ 1948 החליטה הנהגת הישוב להפעיל את "תוכנית ד'" בה עברה יוזמת התקיפה ליהודים. לישוב היה ברור שעם עזיבת הבריטים את הארץ יפלו מדינות ערב ותפתח מלחמה כוללת נגד הישוב. ממטרות התוכנית:

1. יצירת רצף טריטוריאלי בשטח שהוקצה למדינת ישראל על פי החלטת האו"ם.
2. השתלטות על מחנות צבא, תחנות משטרה, תחנות רכבת ושדות תעופה שהבריטים נוטשים.
3. תפיסת משלטים וכיבוש כפרים ערביים היושבים על צירי תנועה ראשיים.
4. התבססות בערים מעורבות והטלת מצור בערים ערביות כדי לשבור את רוח האוכלוסייה.

מבצע נחשון: בן גוריון טען כי מוקד הקרב הוא ירושלים ונפילתה בידי האויב עלולה לשבור את רוח הלחימה בכל החזיתות. החידוש במבצע היה ריכוז כוח בחזית אחת (תוך כדי החלשת חזיתות אחרות) ליצירת נקודת הכרעה בקרב לשם כך הובאו 1,500 לוחמים ממקומות שונים. מטרת מבצע נחשון היתה: "פריצת הדרך לירושלים" והסרת המצור על העיר, במסגרת המבצע נכבש הקסטל ומפקד הכוח הערבי בירושלים, עבד אל קאדר אל חוסני, נהרג. במבצע זה ובמבצע "הראל" שהמשיך אותו נפתחה זמנית הדרך לירושלים ואספקה הצליחה להגיע לעיר הנצורה.

פרשת דיר יאסין: כוחות האצ"ל והלח"י כבשו את כפר דיר יאסין שלידי ירושלים (כיום גבעת שאול, מעט אחרי מאפיית אנג'ל), מכפר זה יצאו חמושים רבים שפגעו בכוחות המגן העבריים. במהלך הלחימה נהרגו כ-100 מתושבי הכפר חלקם נשים וילדים. אנשי האצ"ל והלח"י תכננו להזהיר מראש את האוכלוסייה האזרחית על מנת שתתפנה, אך מכיוון שהם התגלו על ידי שומרי הכפר ההתקפה החלה מוקדם מהמתוכנן והאזהרה לא הספיקה להישלח. הערבים הפיצו את השמועה כי יהודים עורכים טבח באוכלוסייה אזרחית דבר שזירז את מנוסת הערבים מאזורי הקרבות ויצאתם את הארץ.

נפילת חיפה בידי הכוחות היהודים ואח"כ טבריה, צפת, יפו, עכו והגליל המערבי כולו מסמלות את המפנה שנוצר בעקבות תוכנית ד'. ערב סיום המנדט (14 במאי 1948), נוצר רצף טריטוריאלי יהודי ממטולה בצפון ועד באר טוביה בדרום. הרובע היהודי בירושלים, יישובי גוש עציון ויישובים המלח נותרו מנותקים וגוש עציון אף נפל יום לפני הכרזת המדינה. יצירת הרצף הטריטוריאלי היה בין הגורמים המכריעים בהחלטה להכריז על מדינת ישראל, מיד עם עזיבת הבריטים את הארץ ב-14 במאי 1945.

כחכנה להקמת המדינה הוקמו מוסדות השלטון: **מועצת העם** (=הכנסת) שמנתה 37 חברים, ו**מנהלת העם** (=הממשלה) שמנתה 13 חברים ובראשה עמד בן גוריון.

ההכרזה על הקמת המדינה

רקע צבאי: א. תוכנית ד' הוגשמה כמעט במלואה ונוצר רצף טריטוריאלי ממטולה עד הנגב.

ב. השינויים הארגוניים בהגנה, מספר המגויסים הגדל והולך, כמויות הנשק הגדולות שהגיעו בעיקר מצ'כוסלובקיה והניצחונות האחרונים השיבו את תחושת הביטחון ליישוב העברי.

רקע מדיני: 1. ארה"ב חזרה בה מתמיכתה בהחלטת כ"ט בנובמבר וסברה כי יש למנוע את הקמת המדינה היהודית מחשש שהמדינה היהודית לא תצליח לעמוד בפני פלישת צבאות ערב הסדירים. מאידך היו שתמכו בהקמת המדינה במיוחד מחוגיו של הנשיא טרומן גם כדי שמדינת ישראל לא תיפול לידי רוסיה, וגם כדי לזכות בתמיכת דעת הקהל היהודית בבחירות וזאת לאור הצלחתה של תוכנית ד'.

2. גולדה מאיר מנהלת המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית נפגשה בחשאי עם עבדאללה מלך ירדן כדי לנסות לשכנעו להימנע מלהצטרף למלחמה אך הוא הודיע שיצטרף לפלישת צבאות ערב.

גם בהנהגת היישוב התקיים ויכוח בשאלה האם להכריז על המדינה בעיתוי זה:

בעד הכרזה: 1. זוהי הזדמנות היסטורית לקבל עצמאות.

2. ניתן לסמוך על כח המגן העברי ההולך ומתחזק.

נגד הכרזה: 1. חזרתה של ארה"ב מהתמיכה ואימוניה כי לא תגיש סיוע.

2. חוות דעתם של מפקדי ההגנה גלילי ויגאל ידין שהסיכוי לנצח או להפסיד הוא שווה.

ב-13 במאי התקיימה הצבעה במנהלת העם וברוב של 6 בעד ו 4 נגד הוחלט על הכרזת המדינה (שלושה נעדרו). בה' באייר תש"ח (14.5.1948) יום לפני סיום המנדט הבריטי, הוכרז על הקמתה של מדינת ישראל.

מלחמת העצמאות שלב ב'

בשבת, 15 במאי 1948 החל השלב השני במלחמת העצמאות בפלישת חמש צבאות של מדינות ערב למדינת ישראל. הצבא המצרי, הלגיון הערבי של ממלכת ירדן, הצבא העירקי, הצבא הסורי והצבא הלבנוני. בחודש הראשון ספגה המדינה אבדות כבדות וניצחונות הערבים העמידו בסימן שאלה את עצם קיומה של המדינה היהודית.

כוחות צה"ל: 30,000 חיילים, 1 טנק, 28 מטוסים, 3 ספינות.

צבאות ערב: 30,000 חיילים + 10,000 ערביי א"י, 40 טנקים, 130 מטוסים, 12 ספינות.

הכח הלוחם העברי כלל גם מתנדבים מחו"ל: **מח"ל** (=מתנדבי חוץ לארץ) כ-3,000 מתנדבים בעלי ניסיון צבאי עשיר שסייעו בפיקוד על כוחות גדולים. **גח"ל** (=גיוס חוץ לארץ) כ-20,000 לוחמים שהתגייסו כבר באירופה וכאשר הגיעו לארץ מיד הצטרפו לקרבות.

הצבא המצרי: פלש מדרום בשני צירים, ציר אחד נע לאורך החוף ומטרתו – הגעה לתל אביב. ציר שני נע לכיוון ניצנה, באר שבע, חברון ובית לחם ומטרתו הגעה לירושלים. הכוחות המצריים התקדמו אל אשדוד, ונעצרו בגשר, אשר לימים קיבל את השם גשר "עד הלום", שמשמעו עד כאן.

קרב חשוב היה על הקיבוץ יד מרדכי בו הצליחו 150 חברי הקיבוץ וביניהם לוחמים בודדים לעכב את הצבא המצרי במשך שישה ימים עד שהתפנו, דבר שאיפשר לצה"ל להתארגן למגננה נגד הכח המצרי. קרב גבורה נוסף היה בכפר דרום שהיה נתון במצור של הצבא המצרי והופצץ על ידי מטוסים במשך כחודשיים. לבסוף ניתנה פקודה מהמטכ"ל לסגת. גם עמידתו העיקשת תרמה בכך שהיא ריתקה אליו כוחות מצריים רבים.

הלגיון הערבי של ממלכת ירדן: תקפו את ירושלים וכבשו יישובים בצפון העיר. בירושלים נכנע הרובע היהודי שבעיר העתיקה. כוחות נוספים של הלגיון פנו לכיוון רמלה ולוד. ירושלים העברית הופגזה, והדרך אליה נחסמה באזור לטרון.

הצבא העיראקי: פלש לעמק בית שאן באזור נהריים והשתלט על תחנת הכוח שסיפקה חשמל לצפון. העובדים נשבו, הציוד נשדד, והמקום הוצת. הכוחות העירקים חדרו גם לאזור השומרון והשתלטו על ג'נין וכפר קאסם.

הצבא הסורי: תקף בצפון את דגניה ונהדף, כעבור חודש הצליח לכבוש את משמר הירדן.

הצבא הלבנוני ומתנדבים מצבא ההצלה הערבי: הצליחו לפלוש לגליל ולהגיע עד שפרעם ונצרת.

נפילת הרובע היהודי

ברובע היהודי התגוררה אוכלוסייה מבוגרת שמנתה כ-2,000 נפש, עם פרוץ הקרבות הובאו לרובע לוחמי הגנה אצ"ל ולח"י. הרובע היהודי הושם במצור ואי אפשר היה לקבל תגבורת ולפנות פצועים, המגנים החזיקו מעמד בגבורה עילאית.

ב 17,5 (יומיים לאחר הכרזת המדינה) פתחו הערבים במתקפה עזה על הרובע שנהדפה במחיר הרוגים ופצועים רבים.

ב 19,5 פוצצו אנשי הפלמ"ח פרצה בשער ציון והצליחו להחדיר כ-80 לוחמים ללא ציוד רב וללא שמירה על ציר הפריצה שנחסם כעבור מספר שעות בידי חיילי הלגיון הירדני שהגיעו לעיר.

ב 28,5 נכנע הרובע, 1,300 אזרחים הועברו לעיר החדשה ו-340 הלוחמים נלקחו בשבי לירדן ורק לאחר הסכמי שביתת הנשק הוחזרו לארץ.

ההפוגה הראשונה:

בתיווכו של האו"ם החלה ב-11 ביוני 1948 ההפוגה הראשונה והיא נמשכה ארבעה שבועות. את ההפוגה ניצל צה"ל ביעילות לעומת הערבים שלא הצליחו ליישב את הסכסוכים ביניהם ולאחד כוחות.

* צה"ל קיבל נשק חדש הכולל ארטילריה, אוויר ושריון, אימן את לוחמיו שרבים מהם היו עולים חדשים שהגיעו לקרבות ללא הכשרה מספקת.

* דרך בורמה- נפרצה דרך נוספת לירושלים והוסר המצור מהעיר, את הנתיב גילו במקרה לוחמים מחטיבת הראל שרצו לרדת מירושלים לשפלה. במהלך ההפוגה, נסללה הדרך ברובה וכך יכלה להגיע אספקה לירושלים.

קרבות "עשרת הימים" (9-19 ביולי 1948)

במהלך קרבות אלו נבלמו צבאות ערב בכל החזיתות. במשך ההפוגה התכוננו בצה"ל לנטילת יוזמה התקפית.

הצלחה בצפון: במהלך ימים אלה צה"ל כובש את כל הגליל התחתון ורבים מהערבים נטשו את בתיהם.

הצלחה חלקית במרכז: במבצע לרל"ר (לוד, רמלה, לטרון, רמאללה) נכבשו לוד ורמלה והחזית התרחקה מתל אביב. הניסיון לכבוש את לטרון ואת רמאללה נכשל. ראש העין נכבשה.

בדרום: הנגב נשאר מנותק על ידי המצרים ואספקה נשלחה אליו דרך האוויר.

תוצאות המדיניות של קרבות "עשרת הימים":

1. עבדאללה (מלך ירדן) החליט לחדש את המשא ומתן המדיני עם ממשלת ישראל.

2. המתווך השוודי מטעם האו"ם ברנדוט השתכנע לשנות את תכניתו הראשונה בה הציע שהמדינה היהודית תכלול רק את הגליל המערבי ותמורת זאת יעבור הנגב לערבים, שאר האזורים יסופחו לירדן ובאזורים בהם יש רוב יהודי תהיה אוטונומיה יהודית. בתוכניתו השנייה הכיר בריבונות המדינה היהודית והגליל כולו יישאר בידי היהודים אך הנגב כולו יימסר לערבים. לוד ורמלה קבע ברנדוט, יהיו חלק מהמדינה הערבית. עיקר השינוי היה מעמדה של ירושלים. ירושלים לא תסופח לירדן אלא מעמדה יהיה בינלאומי. בנוסף ויתר על תכניתו להגביל את מספר היהודים העולים למדינת ישראל. ב-17 בספטמבר 1948 נרצח המתווך ברנדוט ע"י אנשי לח"י. בעקבות הרצח נסגרו סופית ארגוני הלח"י והאצ"ל והתמזגו עם צה"ל.

ההפוגה השנייה והניצחון הסופי על מדינות ערב - שלושה מבצעים ערך צה"ל באוקטובר 1948: יואב, חירם וחורב, כשהמטרה היא: סילוק צבאות ערב משטחי מדינת ישראל. שלושת מבצעים אלו קבעו את גבולותיה של מדינת ישראל.

מבצע חירם - מבצע לטיהור הגליל מצבא ההצלה של קאוקג'י ומהכוחות הלבנוניים. בתנועת מלקחיים ממזרח וממערב תוך 60 שעות כיתר צה"ל את כוחותיו של קאוקג'י בגליל ואילץ אותם לסגת ללבנון. מבצע חירם קבע את גבולות המדינה בצפון והוא הסתיים ב-31 באוקטובר 1948.

הסכמי שביתת הנשק - הסכמים אלו קבעו הסדרים צבאיים ופוליטיים שהשפיעו על בעיותיה הבטחוניות של ישראל במשך שני העשורים הבאים. ההסכמים היו בגדר פשרה זמנית שהושגה בין הצדדים, כאשר עדיין הערבים לא הכירו במדינת ישראל.

מצרים (שבת 1949) - רצועת עזה נותרה בידי המצרים, רוב הנגב בידי ישראל.

לבנון (אדר 1949) - ישראל נסוגה מלבנון בתמורה לסיום המלחמה.

ירדן (ניסן 1949) - יהודה ושומרון נשארו בידי הירדנים, וירושלים התחלקה בין שתי המדינות.

סוריה (תמוז 1949) - סוריה נסוגה לקו הבנל"א אך הובטח לה שהאזורים שפינתה יישארו מפורזים, כמו כן הובטחו לה זכויות במים.

תוצאות המלחמה: פליטים יהודים ופליטים ערבים

יהודי ארצות ערב נתפסו בעיני שכניהם כאויבים המשתפים פעולה עם יהודי ארץ ישראל ועל כן ככל שהתגברה המלחמה בארץ ישראל גברו מעשי האיבה כנגדם. בלוב - נרצחו 15 יהודים ונהרסו מאות בתים, במרוקו נרצחו תוך יומיים 42 יהודים וחנויות ובתים נבזזו, וכך גם בעירק בסוריה ולבנון. בסופו של דבר נאלצו היהודים לעזוב את ארצות ערב ללא רכושם ולעיתים גם ללא אזרחותם, ורובם נמלטו לישראל.

הפליטים הערבים - מתוך 750,000 ערבים שהתגוררו בשטחים שכבשה ישראל במלחמה נותרו רק 150,000 ערבים, שאר 600,000 הערבים נטשו את בתיהם בתקווה לשוב אליהם לאחר ניצחון צבאות ערב. פרשת דיר יאסין (ראה בעמ' 23) והשמועות על ה'טבח' שערכו היהודים תרמו לבריחתם מישראל. ערבים אלה עברו למדינות הסמוכות ולשטחי יהודה ושומרון שנשלטו על ידי הירדנים, ובערים והשכונות שננטשו הוקמו יישובים יהודים כמו: בית שאן, שכונת בקעה וקטמון בירושלים וכד'. יוצא דופן הוא הכפר אבו-גוש שסייע ליהודים ועל כן הוא נותר על כנו ולא נחרב.

כינון השלטון במדינת ישראל הריבונית כינון מוסדות השלטון

הרשות המחוקקת (הכנסת) - ב-25 לינואר 1949 נערכו הבחירות הראשונות לאספה המכוננת (=הכנסת), וכך הוחלפו המוסדות הזמניים ('מועצת העם' ו'מנהלת העם') במוסדות קבועים: 'כנסת ישראל' ו'ממשלת ישראל'.

למרות עמדתם האנטי ציונית של 'אגודת ישראל' קודם הקמת המדינה, עם הקמתה השתתפו החרדים במאמץ המלחמתי וגם בבחירות לכנסת.

הרשות השופטת- הוקמה מערכת בתי משפט שגררה ויכוח אידיאולוגי בין תומכי משפט התורה לבין תומכי החוק האוניברסאלי שבסופו של דבר ידם הייתה על העליונה.

מוסד הנשיאות- הנשיא חיים ויצמן שהיה מראשי התנועה הציונית קיבל מינוי זה, שהיה בעיקרו ייצוגי וללא סמכויות רבות.

הקמת צבא הגנה לישראל כצבא העם הגישה הממלכתית של בן גוריון

ראש הממשלה דוד בן-גוריון האמין שיש לאחד את הכוחות בחברה היהודית כדי שתוכל לעמוד מול האויבים הרבים. גישתו נקראת "ממלכתיות" מלך אחד! שלטון אחד! בן גוריון תבע מהמפלגות השונות להפסיק להתייחס למדינה מתוך אינטרסים צרים בלבד אלא לפעול לטובת האינטרסים של המדינה. הוא הרחיק מהזירה הפוליטית כל כח שהיווה איום לאחדות המדינה כמו חרות (=יוצאי האצ"ל) וכד'.

פקודת צה"ל- הכרזת המדינה והמאבק הצבאי שעמד בפתח חייבו שינוי בארגונו וניהולו של הכח הצבאי העברי. ב-26 במאי 1948 פורסמה פקודה על הקמת צה"ל. סעיפיה העיקריים של הפקודה כללו: גיוס חובה במצב חירום, חובת שבועת אמונים למדינה ואיסור על הקמת כוח צבאי חוץ מצה"ל- משמעות הדברים פירוק המחנות וצירופם לכח הצבאי הגדול- 'ההגנה'.

פירוק המחנות- תפיסתו של בן גוריון הייתה שמדינה ריבונית זקוקה לצבא אחד ואילו המשך קיום המחנות עלול לפגוע בסמכות הממשלה וביכולת לעמוד מול האויב הערבי. תוך חודש התפרקו האצ"ל והלח"י והתמזגו כגדודים בצה"ל, ואילו מפקד הפלמ"ח יגאל אלון התנגד לפירוק ארגונו וטען שהפלמ"ח שעיצב את רוח הלחימה בארץ יוכל להתקיים גם בתוך צה"ל ויהיה הפסד רב בפירוקו. בן גוריון שאף להביא לאחדות השורות ועל כן התנגד להשאר מטה הפלמ"ח ובסופו של דבר לאחר מספר חודשים פורק גם ארגון זה.

פרשת אלטלנה- במהלך ההפוגה הראשונה של קרבות מלחמת העצמאות הגיעה לארץ אוניית נשק של האצ"ל כשעל סיפונה 850 עולים, ונשק רב. מנחם בגין דרש שחלק מהנשק יועבר לאנשי האצ"ל בירושלים (שהייתה אמורה להיות בין-לאומית ולכן לא חל עליה הסכם פירוק המחנות) ולגדודי האצ"ל שבצה"ל. בן גוריון דרש שכל הנשק יגיע לצה"ל בלי שליטה של האצ"ל עליו, ועם הבטחה שחלק מהנשק יגיע לחיילי האצ"ל.

אלטלנה הגיעה לחוף כפר ויתקין ופרקה שם את רוב העולים וחלק מהנשק, אך חיילי צה"ל ירו עליה והיא עברה לחופי תל-אביב. בן-גוריון הציב אולטימטום למסירת הנשק אך בגין סירב ואז הופגזה האוניה על ידי צה"ל, והתחמושת שבה החלה להתפוצץ. בקרב זה נהרגו 16 מאנשי האצ"ל ו-3 חיילי צה"ל.

מנחם בגין מנע מלחמת אחים בכך שהורה לאנשיו לא להשיב אש (למרות שנורו גם אנשי אצ"ל שקפצו למים ללא נשק), ואילו בן גוריון מצדו ראה באלטלנה איום על אחדות הצבא הצעיר. בעקבות הפרשה פורקו הגדודים המיוחדים של האצ"ל בצה"ל והם פוזרו בכל הצבא כיחידים.

ג. עלייה, קליטה והתיישבות במדינת ישראל

גלי העליות בשנים 1948-1951

העלייה ההמונית- בתקופת המנדט הוגבלה עליית היהודים לא"י אך עם קום המדינה הוסרו הגבלות אלה ויהודים רבים עלו לארץ. עם קום המדינה היו בארץ כ-650,000 יהודים ותוך 3 שנים קלטת המדינה הצעירה 700,000 עולים חדשים, פי שניים מהאוכלוסייה!

עלייה מארצות אירופה- בין העולים הראשונים היו ניצולי שואה שלאחר התלאות שעברו ציפו בכיליון עיניים לעלות לארץ. מפולין הגיעו 106,000, ומרומניה ממנה התאפשרה יציאת היהודים לזמן מוגבל עלו 118,000.

העלייה מארצות האסלאם- מתימן בה מצב היהודים התערער עלו כ-50,000 יהודים בעזרת מטוסים ששלחה מדינת ישראל. המבצע כונה "מרבד הקסמים" או "כנפי נשרים" בגלל המטוסים שנתפסו על ידי העולים כהגשמת הנבואה: "ואשא אתכם על כנפי נשרים ואביא אתכם אלי".

במבצע "עזרא ונחמיה" עלו כ-123,000 יהודי עירק שהיה חשש לגורלם בגלל המתרחשות שנוצרה עם הקמת המדינה. העולים נאלצו להשאיר את רכושם ולוותר על אזרחותם עם עזיבתם את עירק.

גלי העליות בשנים 1953-1954 ואילך

קליטת העלייה הגדולה הצריכה משאבים רבים והביאה את המדינה למשבר כלכלי וחברתי וכתוצאה מכך החלה ירידה מן הארץ. בשנת 1953 עלו לארץ כ-10,000 אבל ירדו ממנה כ-13,000.

עליות חירום- במקומות בהם היה חשש לשלומם של היהודים הועלו הקהילות בשלמותם כמו למשל במרוקו בה הסתיים השלטון הצרפתי ומצב היהודים הורע, עלו עד סוף שנות ה-60 כ-200,000 איש.

בין השנים 1952-1964 עלו 600,000 יהודים, ובשונה מהעליות הקודמות היו רובם יוצאי ארצות המזרח, דבר שהשפיע על מבנה החברה הישראלית ההולכת ונבנית.

מדיניות כור ההיתוך

האוכלוסייה בשנותיה הראשונות של המדינה הייתה ברובה אשכנזית וחילונית ובעלת אידיאולוגיה פוליטית, ואילו רבים מהעולים ובמיוחד אלה שהגיעו מארצות האסלאם היו דתיים, בעלי תרבות שונה וללא השתייכות למחנה פוליטי מסוים.

'כור ההיתוך'- הנהגת המדינה שאפה לאחד את התרבויות השונות ועל כן הנהיגה את מדיניות 'כור ההיתוך' שהתמקדה בעיקר בדור הצעיר שקיבל 'חינוך אחיד' שערכיו היו ערכי ה'יצבר' וכללו: חלוציות, יישוב הארץ, לחימה ונכונות להקרבה למען המדינה. ערכי ה'יצבר' לא כללו שמירת דת! החינוך האחד הרחיק את הצעירים מהדת וגרם לקרע במשפחות המסורתיות. גם בצבא הונהגה מדיניות כור ההיתוך והחיילים בעלי שמות משפחה "גלותיים" נדרשו לשנות אותם לשמות עבריים.

את המאבק ב'חינוך האחיד' הובילה העדה התימנית שדרשה לחנך את בניה בחינוך המסורתי אצל ה'מורי', ובסופו של דבר הוכרו התימנים כולם כדתיים ולכן קיבלו חינוך דתי. על רקע מאבקם של שאר העדות שלא הוכרו כדתיות באופן גורף פורקה הממשלה, והממשלה החדשה שהורכבה דאגה לחינוך ממלכתי דתי לכל המעוניין.

העליות בשנות ה-70 ובשנות ה-90 של המאה העשרים

מבצעים ומאבקים לעלייה מברית המועצות

מאז 1922 הונהג בברית המועצות שלטון טוטליטרי שאסר כל פעילות יהודית ולאומית. ב-1990 התפרקה ברית המועצות למדינות רבות שברובן הונהג שלטון דמוקרטי במידה זו או אחרת. המשטר בברה"מ אסר כל קשר עם המערב ועל כן לא הורשו היהודים לעלות לא"י, אולם האנטישמיות הגוברת והתגברות הרגשות הלאומיים לאחר מלחמת ששת הימים הביאו לפתיחתו של מאבק לעלייה לארץ בקרב יהודי ברית המועצות.

גל העלייה הראשון ובו 137,000 עולים הגיע בשנים 1969-1973. העולים היו חדורי ציונות וחלקם אף ישבו במאסר בברית המועצות בגלל מאבקם לעלות לארץ. בין המפורסמים שבהם היו נתן שרנסקי ויוסף מנדלביץ שבשנת 1970 תכננו לחטוף מטוס מלא נוסעים יהודים ולעלות לארץ (מבצע חתונה). תוכניתם התגלתה והם ישבו במאסר שנים רבות קודם עלייתם לארץ.

לאחר התפרקות ברית המועצות ב-1990 עלו לארץ כמיליון עולים! רוב העולים היו יהודים ששאפו לעלות לא"י אך לא יכלו, אולם היו ביניהם מיעוט לא מבוטל של גויים שנצלו קרבת משפחה ליהודים ועלו לארץ בגלל בעיות הכלכלה הרבות שפקדו את ברה"מ. העלייה מרוסיה הגדילה את האוכלוסייה היהודית ב-20% תוך עשר שנים, תרמה לפיתוח המדע והטכנולוגיה של מדינת ישראל

בגלל עלייתם של בעלי השכלה גבוהה, ותרמה לחילון החברה הישראלית בגלל ריחוקם של רוב העולים מהדת.

מבצעי עלייה מאתיופיה

בקרב יהודי אתיופיה פיעמה תמיד התקווה לעלות לא"י כפי שהדבר בא לידי ביטוי בחג הסיגוד בו צמו אנשי הקהילה והתפללו לשיבתם לירושלים.

השינוי המרכזי חל בשנות ה-70 של המאה ה-20 כאשר יהדותם של בני העדה האתיופית הוכרה על ידי הרב הראשי הרב עובדיה יוסף, ובמקביל הורע מאוד מצבם מצד השלטון שסגר את בתי הספר היהודיים והורה על גיוס ילדים מגיל 12 לצבא. אלפים מבני העדה צעדו ברגל לסודן שם הם שהו במחנות פליטים בתנאים קשים, רבים לא זכו להגיע לסודן ומתו בדרך. ב-1984 במבצע חשאי שנקרא 'מבצע משה' הועלו 6,700 יהודים מסודן לא"י, אך המבצע נפסק לאחר שנתגלה.

מבצע שלמה - בשנת 1991 שילמה ממשלת ישראל לממשלת אתיופיה 40 מיליון דולר ובתמורה עלו יותר מ-14,000 יהודים בטיסה ישירה מאתיופיה לישראל.

פלאשמורה - יהודים שבגלל הרדיפות הרבות התנצרו והתנתקו מהקהילה היהודית, הועלו גם הם החל משנת 1993 ומספרם נאמד בכ-20,000.

קשיים בקליטת העלייה: ליהודי אתיופיה לא היה קשר עם קהילות אחרות ומנהגייהם שונים משאר העדות, גם הפער התרבותי הקשה על קליטת העולים שכן אתיופיה היא מדינה לא מפותחת ולעולים היה קשה להשלים פערים אלה תוך זמן קצר. אולם הדבר שהקשה עליהם ביותר הוא הטלת הספק ביהדותם. בסופו של דבר השתלבו בני העדה במדינה וכיום ניתן למצוא אפילו חברי כנסת ממוצא אתיופי.

מפעלי התיישבות מרכזיים של המדינה

יישוב הגליל (ניתן לבחור: יישוב הנגב, ההתיישבות ביש"ע או עיירות פיתוח)

בגליל הייתה נוכחות יהודית דלילה והוא היה מיושב ברובו על ידי ערבים ודרוזים. עם בא העלייה הגדולה בעשור הראשון של המדינה הוקמו 176 יישובים והופנו אליהם 26% מהעולים החדשים. רוב היישובים שהוקמו היו מושבים חקלאיים, והם נתקלו בקשיים כלכליים לאחר שהתברר שאי אפשר לשמור על לוח עבודה מאוזן במשך כל השנה בחקלאות הררית. כדי להתגבר על הבעיה פיתחו היישובים גם ענפים לא עונתיים כמו לול, תעשייה ותיירות, אך גם ענפים אלה נאלצו להתחרות בשוק הישראלי ולא תמיד הצליחו.

בשנות ה-50 וה-60 הוקמו 9 עיירות פיתוח בגליל (שלומי, מעלות, בית-שאן, כרמיאל ועוד), ולמרות השקעת הכספים הגדולה של הממשלה בסלילת כבישים, בתשתיות וביצירת מקורות עבודה נוספים, הוסיפו רבים לעזוב את הגליל בגלל תנאי החיים הקשים והשכר הנמוך. אך יחד עם זאת הושג רוב יהודי של 58% בגליל.

החל משנת 1965 הפכו הערבים לרוב בגליל. בתגובה הקימה ממשלת ישראל 26 מצפים (=יישובים קטנים שהוקמו בזריזות) בשנים 1979-1981 כדי לייחד את הגליל. אומנם נוכחות היהודים גברה אך הערבים נותרו הרוב בגליל (שימו לב ידידי הצעירים! הציונות לא מסתכמת רק ביש"ע!).

ד. החברה הישראלית

קונפליקטים מרכזיים על עיצוב דמותה של החברה הישראלית (לבחירה: הפער העדתי או עיצוב זיכרון השואה)

הוויכוח על השילומים מגרמניה

המניע הישראלי - כלכלי: בשנותיה הראשונות של המדינה סבלה ישראל מקשיים כלכליים חמורים בגלל האתגרים הרבים איתם התמודדה ובראשם: קליטת עלייה וביטחון. דוד בן-גוריון הורה על פתיחת משא ומתן חשאי עם ממשלת מערב גרמניה לגבי כספי 'שילומים'.

המניע הגרמני - פוליטי/מוסרי: מערב גרמניה שסבלה מבידוד דיפלומטי רצתה לשפר את מעמדה הבין-לאומי ועל כן רצתה להסדיר את יחסיה עם ישראל. קאנצלר (=ראש הממשלה) גרמניה אדנאואר נחשב לאחד מהמתנגדים לשלטון הנאצי, והוא הרבה להדגיש כי גרמניה הנאצית אינה

העם הגרמני. מאידך נמנע אדנאואר להעמיד לדין פושעים נאצים דבר המטיל ספק בכנות כוונותיו בעשיית צדק היסטורי עם העם היהודי.

בשנת 1951, לאחר פגישה חשאית עם נציגים ישראלים, הכריז אדנאואר בפרלמנט שמערב גרמניה נוטלת על עצמה את האחריות לפשעי הנאצים כלפי העם היהודי והיא תשלם על כך. הסכם השילומים כלל: סחורות וסכומי כסף גדולים למדינת ישראל, וכן רנטה (=תשלום חודשי קבוע) לניצולי השואה עבור טיפול רפואי ופיצוי על הנזקים שהסבו להם הנאצים.

הסערה הציבורית פרצה מיד שוללי ההסכם טענו:

א. קבלת השילומים תצטייר כמחילה על פשעיהם החמורים של הנאצים ועל כן ההסכם פגום מבחינה מוסרית.

ב. תהיה זו השפלה לאומית לקחת כסף מרוצחינו.

ג. הסכם השילומים יאיץ את תהליך הצטרפותה של מערב גרמניה למדינות המערב, ולא יתכן שישראל היא זו שתעזור לגרמניה.

ד. השילומים יחזירו רק 5% מהרכוש היהודי שנשדד.

תומכי ההסכם טענו:

א. הקמת מדינת ישראל היא הנקמה לפשעי הנאצים ועל כן יש לקחת את הכסף החשוב לקיומה של המדינה.

ב. "הרצחת וגם ירשת!" האם ניתן לנאצים שרצחו אותנו גם ליהנות מרכושנו?

ג. מערב גרמניה היא 'גרמניה אחרת' ואין להתייחס אליה כאל גרמניה הנאצית.

בינואר 1952 התקיים בכנסת דיון סוער בנושא. מסביב לכנסת נאספו מאות מפגינים, רבים מהם ניצולי שואה שמחו על ההסכם. מנחם בגין טען: כאשר יריתם בנו מהתותח (באלטלנה) אז נתתי פקודה – לא (למלחמת אחים), היום אתן פקודה – כן. זו תהיה מלחמה לחיים ולמוות! אין גרמני אחד שלא רצח את אבותינו... בן גוריון לעומתו אמר: ממשלת ישראל רואה עצמה חייבת לתבוע מהעם הגרמני להחזיר הרכוש היהודי שנגזל, בל יהיו רוצחי עמנו גם יורשיו...

בסופו של דבר אישרה הממשלה את ההסכם ברוב של 61 מול 50 מתנגדים. עד שנת 1965 הגיעו לארץ סחורות גרמניות, שכללו: דלק, ציוד חקלאי כלי תחבורה, מכונות לתעשייה ועוד. אין ספק שההסכם תרם תרומה גדולה לפיתוח הכלכלי של מדינת ישראל, והוא סלל את הדרך לכינון יחסים דיפלומטיים עם גרמניה ב-1965. אולם מתנגדי השילומים סירבו לקחת את הרנטה שלהם.

משפט אייכמן

אדולף אייכמן שר"י היה ראש המחלקה היהודית בגסטאפו והיה מהאחראים הראשיים לביצועה בפועל של תוכנית הפתרון הסופי להשמדת יהודי אירופה, ובמיוחד היה אחראי לחיסולם של יהודי הונגריה באושוויץ.

לאחר המלחמה נמלט אייכמן לארגנטינה שם חי בשם הבדוי ריקרדו קלמנט, עד שבשנת 1960 נתפס על ידי המוסד והובא למשפט בארץ. 100 העדויות במשפטו עשו רושם רב על הציבור בישראל שעקב בדריכות אחר המשפט. עד אז הושמעה כלפי הניצולים הטענה: מדוע הלכתם כצאן לטבח? אולם לאחר שמיעת העדויות החלה לחדור התודעה ש'קידוש החיים' ושמירה על צלם אנוש בתנאים אלה הייתה גבורה לא פחות גדולה מאשר מרד או מלחמת הפרטיזנים. המשפט הוביל להתפתחות חקר השואה ולשינוי במערכת החינוך שלימודי השואה הפכו לחלק ממנה. בעקבות המשפט הפך סיפור השואה מסיפורם של יחידים לסיפורו הלאומי של העם היהודי, והיחס לניצולים התחלף מזלזול להערכה.

את אייכמן ייצג עו"ד גרמני (שום עו"ד יהודי לא הסכים לייצג אותו) שלהגנתו טען:

א. אין סמכות למדינת ישראל לשפוט על דברים שנעשו לפני הקמתה ומחוץ לתחומה.

ב. אייכמן היה בורג קטן במערכת שרק ביצע פקודות.

ג. השופטים יהודים ולכן הם לא אובייקטיביים.

התביעה הוכיחה:

א. המעשים שעשה אייכמן אינם חוקיים בשום מקום, מה גם שא"י הייתה חלק מתוכנית החיסול של הנאצים.

ב. אייכמן יזם פעמים רבות פעולות השמדה גם כשלא התבקש, כך שהוא לא היה "בורג קטן" אלא אחד ממובילי המדיניות.

ג. כל שופט נדרש בכל משפט לדחוק את רגשותיו שהרי כל משפט של רצח אלימות וכד' מעורר סלידה

ציטוטים מהמשפט:

פתיחת התובע גדעון האוזנר: במקום בו אני עומד לפניכם, שופטי ישראל, ללמד קטגוריה על אדולף אייכמן - אינני עומד יחידי. עימדי ניצבים כאן, בשעה זו, שישה מיליון קטגורים. אך אין הם יכולים לקום על רגליהם, לשלוח אצבע מרשיעה כלפי תא הזכוכית ולזעוק כלפי היושב שם - אני מאשים. מפני שאפרם נערם בין גבעות אושוויץ ושדות טרבלינקה, נשטף בנהרות פולין וקבריהם פזורים על פני אירופה לאורכה ולרוחבה. דמם זועק, אך קולם לא יישמע. אהיה על כן אני להם לפה ואגיד בשמם את דבר האישום הנורא.

עדותו של יחיאל דינור (ק. צטניק): הפלנטה אושוויץ. הייתי שם בערך שנתיים. אין הזמן שם כפי שהוא כאן, על-פני כדור הארץ. כל שבר רגע הולך שם על גלגל זמן אחר. ולתושבי פלנטה זו לא היו שמות. לא היו להם הורים ולא היו להם ילדים. הם לא לבשו כדרך שלובשים כאן. הם לא נולדו שם ולא הולידו... הם לא חיו לפי החוקים של העולם כאן ולא מתו. השם שלהם היה המספר.

לאחר שהורשע וערעורו נדחה הוצא אייכמן להורג ב-1962 בתלייה בכלא רמלה, גופתו נשרפה ואפרה פוזר בים מחוץ למים הטריטוריאליים של מדינת ישראל. כן יאבדו כל אויבך ד'!

ה. יחסי מדינת ישראל והעולם הערבי

הסכסוך בין מדינות ערב לישראל מקום המדינה עד סוף שנות השבעים של המאה העשרים
הליגה הערבית – הוקמה בקהיר בשנת 1945 ופעלה לשיתוף פעולה בין מדינות ערב לחיסולה של מדינת ישראל. הליגה הערבית הפעילה חרם כלכלי כנגד חברות מסחריות ששיתפו פעולה עם ישראל והדבר פגע בכלכלה הישראלית. כמו כן ניהלה הליגה תעמולה אנטי ציונית, היא ציירה את הציונות כגוף זר שפלש לארץ ישראל ונישל את התושבים הוותיקים (=הערבים). בעקבות תעמולה עקבית זו הכריז האו"ם ב-1975 כי הציונות היא גזענית, ורק בשנת 1991 ביטל החלטה זו.

מלחמת ששת הימים

לבחירה: מלחמת ששת הימים או יום כיפור

הרקע למלחמת ששת הימים בחזית הסורית:

המלחמה על המים - ב-1963 נחנך המוביל הארצי. בוועידת הפסגה הערבית הוחלט להטות את מקורות הירדן ולמנוע את כניסת המים לשטח ישראל. סוריה החלה בעבודות הכנה למפעל ההטיה. ישראל לא יכלה להשלים עם עבודות ההטיה וראתה בהן פעולה מלחמתית נגדה. מראשית 1965 ועד אמצע 1966 התרחשו בגבול סוריה-ישראל תקריות שכונו "המלחמה על המים". במהלך תקריות אלה תקפו טנקים ומטוסים של צה"ל את כלי ההנדסה הסוריים עד אשר הופסקה העבודה בצד הסורי.

סכסוך על קו הגבול עם סוריה - לאחר מלחמת העצמאות נחתמו הסכמי שביתת נשק בין ישראל לסוריה אך היו סכסוכים בפירושים. הסורים טענו שחמת גדר וצפון הכינרת שייכים להם, וכמו כן הם טענו שאסור לישראלים לדוג בכינרת באזורים מסוימים. הסכסוך הוביל למתיחות מתמדת בגבול.

המלחמה הקרה - רוסיה רצתה לחזק את אחיזתה במזרח התיכון ועל כן 'חיממה את הגזרה' על ידי הפצת שמועות של התעצמות ישראלית כדי שמדינות ערב ירכשו מהם יותר נשק וכך תגדל מעורבותה של רוסיה באזור.

הסורים הפגינו את היישובים היהודים, צה"ל תקף חזרה וכן הלאה. באפריל 1967 במהלך יום קרבות "שיגרת" הופלו שישה מטוסי קרב סוריים – היה ברור שהסורים לא ישתקו...

הרקע למלחמת ששת הימים בחזית המצרית:

חתימת הסכם הגנה עם סוריה: בנובמבר 1966 חתמה מצרים על הסכם הגנה הדדי עם סוריה, דבר שמימש את שאיפתם של הערבים לפיקוד משותף.

כניסת צבא מצרים לסיני: 14 במאי 1967, יום העצמאות של ישראל, החל הצבא המצרי (כ-100 אלף חיילים ואלף טנקים) להיכנס לסיני בתירוץ שצה"ל מרכז כוחות בצפון נגד סוריה, על פי "הוכחות" שהעבירה רוסיה למצרים.

ג. **פינוי כוח האוו"ם מסיני**: נשיא מצרים ג'מל נאצר דרש ממזכ"ל האו"ם לפנות את כוחותיו מסיני. האו"ם התפנה במהירות בטענה שאין לו ברירה אחרת, וב-20 במאי תפסו צנחנים מצרים את עמדות האו"ם בשארם א-שייח (אז תגידו לי, למה צריך את האו"ם??).

ד. **סגירת מיצרי טיראן**: נאצר הכריז על סגירת מיצרי טיראן וסנפיר (הכניסה למפרץ אילת) ואמר "אם היהודים מאיימים במלחמה, אנו אומרים להם אהלן וסהלן אנו מוכנים למלחמה".

ירדן: בין ישראל לירדן שררה מתיחות בשל ההתקפות הרבות שביצע אש"ף מבסיסיו שהיו בשטח ירדן. המתיחות הגיעה לשיאה בפעולת גמול גדולה שביצע צה"ל בסמוע שמדרום לחברון באפריל 1967.

ישראל: בעקבות כניסת הכוחות המצריים לסיני הוכרז על גיוס כללי בצה"ל, שר החוץ אבא אבן יצא לאירופה ולארה"ב לשיחות מדיניות לקבלת לגיטימציה לפעולה צבאית אך ללא הצלחה.

ראש הממשלה לוי אשכול נשא נאום ברדיו בו נשמע מגומגום וקטוע דבר שהוסיף על האווירה הקשה והפחד. הדרג הצבאי ובראשו הרמטכ"ל יצחק רבין ואלופי צה"ל סברו כי יש צורך לצאת למתקפת פתע. בלחץ הציבור הוקמה ממשלת אחדות, משה דיין קיבל את תיק הביטחון דבר שהעלה את המורל. ב-5 למאי 1967 הודיע דיין: "הממשלה החליטה לנקוט פעולה צבאית אשר תשחרר את ישראל מן הכיתור ותמנע את ההתקפה העומדת להיערך עליה על ידי כוחות המפקדה המאוחדת של צבאות מדינות ערב..."

מהלך הקרבות:

מבצע מוקד: המלחמה נפתחה ביום שני 5.6.1967 בשעה 45:7 במתקפת פתע אווירית של מטוסי חיל האוויר (185) שתקפו שדות תעופה במצרים, ירדן, סוריה ועירק והשמידו 70% מהמטוסים הערבים בעודם על הקרקע. התקפה זו הקנתה עליונות אווירית במשך כל המלחמה ואפשרה לכוחות השריון והחי"ר לפעול כמעט ללא הפרעה בכל החזיתות.

החזית המצרית: צה"ל פלש לסיני בשלושה ראשים ובסיוע חיל האוויר השמיד את הכח המצרי שנסוג עד למעבר לתעלת סואץ.

החזית הירדנית: ישראל הודיעה לחוסיין מלך ירדן כי אם צבאו לא יצטרף למלחמה צה"ל לא יתקוף אותו. נאצר שכנע את חוסיין להצטרף למלחמה וכוחותיו החלו בהפגזה על יעדים ישראלים. צה"ל כבש את ערי יהודה ושומרון כמעט ללא קרב למעט קרבות קשים בשכם ובצפון השומרון.

מוקד לחימה נוסף היה בירושלים שם התנהלו קרבות עזים בגבעת התחמושת, בביה"ס לשוטרים ובמוזיאון רוקפלר. ביום רביעי נכנסה חטיבת הצנחנים בפיקודו של מוטה גור דרך שער האריות וכבשה את הר הבית, הכותל והעיר העתיקה.

החזית הסורית: בעקבות לחץ שהופעל מצד מתיישבי עמק החולה ועמק הירדן שסבלו מהפגזות הסורים בשנים שקדמו למלחמה, ובשל מידע מודיעיני שהפיג את החשש מהתערבות סובייטית

ומצרית, הורה משה דיין על כיבוש רמת הגולן. בבוקר יום שישי ה-9 ביוני החל צה"ל במתקפה על הסורים ובמהלך יומיים הצליח לכבוש את כל רמת הגולן (כמובן שכל זה כדי שתקום הישיבה התיכונית בחיספין...).

סיום הלחימה: ב-10, ביוני נכנסה הפסקת האש בין ישראל למצרים, סוריה ולבנון לתוקפה.

תוצאות מלחמת ששת הימים והשפעותיה:

* ישראל הכפילה את שטחה פי שלוש. השטחים כללו את: סיני, רצועת עזה, יהודה ושומרון ורמת הגולן. ירושלים המאוחדת עברה לשליטת מדינת ישראל.

* ממדינה חלשה וקטנה הפכה ישראל למדינה החזקה באזור.

* הקשרים עם ארה"ב התהדקו. ניצחון ישראל- שהשתמשה בנשק מערבי, על ארצות ערב- שהשתמשו בנשק רוסי, נחשב כניצחון הגוש המערבי במלחמה הקרה.

* מדינת ישראל לא סיפחה את השטחים שכבשה למדינה מתוך תקווה לחתום על הסכם שלום שבמסגרתו ימסרו חלק מהשטחים למדינות ערב. אולם מדינות ערב המשיכו לסרב להכיר במדינת ישראל ולא הסכימו לנהל איתה מו"מ לשלום.

מלחמת ההתשה- לאחר הנצחון המוחץ בששת הימים החלו פעולות חבלה קטנות מצד מדינות ערב והם החריפו בשנת 1969. בתגובה ערכה ישראל פשיטות קומנדו במיוחד למצרים. מלחמה זו גבתה מחיר דמים יקר של 700 חיילים. בהתערבות המעצמות נחתם הסכם הפסקת אש בין ישראל למצרים ב-1970, הסכם שהופר מיד לאחר חתימתו על ידי המצרים...

הסכסוך הישראלי – פלסטיני

בעיית הפליטים הפלסטינים: בתקופת המנדט חלה הגירה גדולה של ערבים אל ארץ ישראל שממערב לירדן ומספרם הגיע ל-1,300,000 מהם נותרו בשטחה של מדינת ישראל לאחר מלחמת העצמאות כ-160,000 ערבים שקבלו אזרחות ישראלית. 400,000 ערבים נשארו בשטחים שכבש צבא ירדן, 150,000 ערבים נותרו ברצועת עזה, שתפס צבא מצרים. מלבדם, כ-600,000 ערבים נמלטו או גורשו משטחי ישראל והגיעו לירדן, לסוריה וללבנון. מדינות ערב (למעט ירדן) אליהן הגיעו הפליטים לא העניקו לפליטים אזרחות והשאירו אותם במעמד של תושבים ללא זכויות, מאחר וחששו שצעד כזה יתפרש כהסכמה עם קיום מדינת ישראל ויחליש את המאבק בה. כדי לשמור על מעמד הפליטים כפליטים הוקמה אוני"א, סוכנות האו"ם לרווחת הפליטים.

התארגנות הפלסטינים במדינות ערב לאחר מלחמת העצמאות למאבק במדינת ישראל: לאחר הקמת מדינת ישראל החל מאבקם של הערבים הפלסטינים שחיים מחוץ למדינת ישראל הדורשים את זכות השיבה – זכותם לחזור למקומות מגוריהם הקודמים בשטח מדינת ישראל הריבונית. לאחר מלחמת סיני, פליטים ערבים ביהודה, שומרון ורצועת עזה נואשו מהסיכוי שמדינות ערב יגברו על מדינת ישראל, יחסלו אותה ויאפשרו להם לשוב לבתיהם.

פת"ח (=ראשי תיבות בערבית של 'התנועה לשחרור פלסטין') הוקם ב-1959 ומטרתו לפגוע במדינת ישראל בעיקר באמצעות פיגועי טרור באזרחים, אך גם באמצעות מאבקים מדיניים ותעמולה.

אש"ף (=ארגון שחרור פלסטין)- ב-1964 הקימו מדינות ערב ארגון ארצי, שאיחד בתוכו גם את תנועת הפת"ח. הארגון ראה את עצמו כמייצג הפלסטינים במאבקם להקמת מדינה עצמאית בשטח מדינת ישראל. באותה שנה התקבלה האמנה הפלסטינית כמסמך יסוד שהגדיר את יעדי הארגון- הוא לא הכיר במדינת ישראל, ונלחם בה בפעולותיו.

לאחר מלחמת ששת הימים מאבקו של אש"ף במדינת ישראל החריף, ופיגועי הטרור התגברו. הארגון הוסיף לאמנה בשנת 1968 סעיפים המקצינים את פעולתו ויחסו כלפיה, ומציגים את מלחמת הגרילה כדרך לגיטימית להשגת יעדיו. אש"ף פעל בפעולות טרור נגד מדינת ישראל ביניהם: אסון מעלות (1974), אוטובוס הדמים (1978) ועוד.

החמאס (=התלהבות או גבורה) הוקם ב-1987 בתוך מדינת ישראל, ברצועת עזה (בשונה מאש"ף שהוקם ביוזמת מדינות ערב, מחוץ למדינת ישראל). כארגון לאומי מקומי היה החמאס ארגון בעל

כוח רב יותר בקרב ערביי יהודה, שומרון ורצועת עזה, כתנועת שחרור עממית. אנשי חמאס ראו עצמם כלוחמי חופש, שמטרתם להקים מדינה אסלאמית בכל שטחי ארץ ישראל. לצורך כך התנהל הארגון כארגון טרור, שמשתמש בכל האמצעים על מנת להרוס את ישראל. ב-1988 התקבלה אמנת הארגון. החמאס מוגדר בעולם כארגון טרור בלתי חוקי, ואילו אש"ף נחשב בעולם לארגון לגיטימי ולנציגם החוקי של הפלסטינים, והוא אף נוכח בדיוני האו"ם כמשקיף. שני הארגונים השתדלו על אף השוני לשתף פעולה, כאשר מטרתם העיקרית משותפת: מאבק אלים במדינת ישראל. אך במקרים רבים הידרדרו הארגונים למאבקים פנימיים שבהם נהרגו רבים משני הצדדים.

האינתיפאדה (=בערבית: התנערות) הראשונה פרצה ב-1987 והיא כללה פיגועי דקירה, זריקות אבנים ובקבוקי תבערה על צירי התנועה ומהומות אלימות. לדוגמה, ביולי 1989 דרדר מחבל את אוטובוס אגד קו 405 לתהום ליד קריית יערים, וכך רצח 16 איש. האינתיפאדה החלה לדעוך ב-1991, בין השאר בעקבות מעצרים רבים של מנהיגי האינתיפאדה בידי ישראל, והופסקה רשמית ב-1993, עם חתימת הסכמי אוסלו.

3. יוזמות מדיניות משנות ה-70 ואילך לפתרון הסכסוך הערבי-ישראלי והבעיה הפלסטינית:

הסכם השלום עם מצרים

לאחר ההפסד במלחמת יום כיפור מצרים המשיכה לסבול מבעיות כלכליות חמורות, כמו כן היא שאפה להתקרב לארה"ב ולקבל את סיועה. ב-1977 הגיע סאדאת נשיא מצרים לישראל, וב-1978 בקימפ-דייוויד סוכמו פרטי הסכם השלום שכללו: נסיגת ישראל מסיני כולל פינוי היישובים, יחסים דיפלומטיים מלאים ושיתוף פעולה כלכלי בין שתי המדינות. ההסכם התקבל ברוב של 84 חברי כנסת לעומת 19 שהתנגדו. סאדאת היה הראשון מבין מנהיגי מדינות ערב שהעז להעשות צעד זה, ובישראל קיוו שמדינות ערביות נוספות ילכו בעקבותיו.

מתוך נאום סאדאת בכנסת: ... בכדי להגן על חיי בנינו ועל חיי אחינו ואחיותינו כולם, כדי שחברתנו תתפנה ליצירה מתוך ביטחון ושלווה... למען אחיותנו לדורות הבאים ולמען חיובו של כל תינוק הנולד על אדמתנו – למען כל אלה החלטתי לבוא אליכם למרות כל הסיכונים ולשאת לפניכם את דברי בצורה ישירה... החלטתי לבוא אליכם בשכל פתוח, בלב פתוח וברצון מתוך הכרה, כדי שנבנה את השלום האמתי המושתת על צדק.

... ואני שואל אתכם היום, בביקורי זה: מדוע לא נושיט זה לזה את ידנו באמת ובאמונה, בכנות, ... כדי לסלק יחד את כל הספיקות, הפחד, הבוגדות והכוונות הרעות? ... כדי שנקים בניין נשגב של שלום, אשר ייכון לנצח ואשר יאיר לדורותינו הבאים אורות של שליחות אנושית למען בניין, פיתוח וטובת אנוש? ...

מתוך נאומו של רה"מ מנחם בגין בכנסת: הריני מברך את נשיאה של מצרים לבואו לארצנו ולהשתתפותו בישיבת הכנסת. זמן הטיסה בין קהיר ובין ירושלים קצר, אך המרחק ביניהם היה עד אמש אין-סוף. הנשיא סאדאת עבר את המרחק הזה באומץ לב. אנחנו היהודים יודעים להעריך אומץ לב, ונדע להעריכו אצל אורחנו, כי באומץ לב קמנו ובו נחיה.

שארית הפליטה של העם היהודי ששבה למולדתנו ההיסטורית, תמיד רצתה בשלום. ומשעלה שחר עצמאותנו ב-14 במאי 1948, ד' באייר תש"ח, בהצהרת העצמאות, במגילת היסוד של חירותנו הלאומית, אמר דוד בן-גוריון: "אנו מושיטים יד לשלום ושכנות טובה לכל המדינות השכנות ועמיהן, וקוראים להם לשיתוף פעולה ועזרה הדדית עם העם העברי העצמאי בארצו."

במבט לאחור: שנתיים לאחר חתימת ההסכם סאדאת נרצח על ידי מתנגדיו. מאז חתימת ההסכם לא הייתה מלחמה בחזית המצרית, אך היחסים בין המדינות היו קרים ויורשו של סאדאת לא ביקר בישראל מעולם (למעט בהלווייתו של רבין).

הסכם השלום עם ירדן

מערכת היחסים עם ירדן היתה טובה. סחורות עברו ממדינה למדינה בגשר אלנבי, ירדן נמנעה מלתקוף את ישראל במלחמת יום כיפור ואף פעלה למנוע פגיעות בישראל משטחה. גם ישראל מצידה סייעה לירדן לשמור על עצמאותה מתוך אינטרס שהמדינה עם הגבול הגדול ביותר תהיה יציבה ומתונה, וכאשר איימה סוריה בפלישה לירדן ב-1970 ריכז צה"ל כוחות ליד גבול ירדן ובסופו של דבר הסורים חזרו בהם.

בשנת 1988 הודיעה ירדן כי היא מוותרת על הריבונות על שטחי יהודה ושומרון למעט את המקומות הקדושים לאסלאם בירושלים, וב-1994 נחתם הסכם שלום. ההסכם כלל ויתור של ישראל על 300 קמ"ר באזור נהריים, העברת 50 מליון מטר-קוב מים בשנה מהכינרת לירדן, וכן כינון יחסים דיפלומטיים מלאים כולל הקמת שגרירויות. ההסכם התקבל בתמיכה מלאה בציבור הישראלי.

הסכם אוסלו

בשנת 1992 עלתה לשלטון מפלגת העבודה בראשותו של יצחק רבין, ושר החוץ שמעון פרס החל במגעים חשאיים עם ארגון הטרור אש"ף (ארגון שחרור פלסטין). אש"ף שכוחו נחלש הסכים להכיר בישראל ובתמורה לכך הכירה בו ישראל כארגון המייצג את ערביי יש"ע. המפגשים הרשמיים בין הצדדים התקיימו באוסלו שבנורבגיה ולכן נקראים ההסכמים 'הסכמי אוסלו'.

תוכן ההסכם: אש"ף התחייב להימנע מפעילות טרור נגד ישראל, ובתמורה הסכימה ישראל להקמת 'הרשות הפלסטינית' שתפקידה לנהל את חייהם של ערביי יש"ע אך ללא צבא וללא קשרי חוץ. שטחי יהודה ושומרון חולקו לשלושה אזורים: שטח A - שטח שבשליטה של הרשות הפלסטינית, שטח B - שטח שבשליטה אזרחית פלסטינית ובשליטה ביטחונית ישראלית, שטח C - בשליטה ישראלית מוחלטת (אזורי התנחלויות וכד').

בתחילה נמסרו עזה ויריחו לשליטת 'הרשות הפלסטינית' וכעבור זמן מה עברו שטחים נוספים, כולל אלפי כלי נשק עבור המשטרה הפלסטינית שאמורה להשליט סדר בשטחים שברשותה.

ההסכם פיצל את החברה הישראלית:

תומכי ההסכם (=שמאלנים) טענו שיש כאן הזדמנות היסטורית לפתרון הסכסוך היהודי-ערבי בדרכי שלום. ההסכם יאפשר את שינוי מערכת היחסים עם עוד מדינות ערב, ישפר את הכלכלה הישראלית של תצטרך להשקיע כספים כה רבים בצבא ותפנה משאבים אלה לצמיחה חברתית.

מתנגדי ההסכם (=ימניים) טענו שאש"ף מערים על ישראל ולאחר שראה שלא הצליח לגבור על ישראל בשדה הקרב פנה לדרכי המו"מ והגיע להישגים נכבדים מבלי שבאמת ישנה את מטרותו שהיא השמדת מדינת ישראל. נתינת אלפי כלי נשק מעמידה את ישראל ובמיוחד את המתנחלים בסכנה. כמו כן נטען שההסכם הוא 'אל-חזור', ואם יפרו אותו הערבים לא תוכל ישראל לאסוף את כלי הנשק אלא במלחמה שתגבה חללים רבים.

הפיצול בחברה הגיעה לשיאו באירוע איום ונורא! יגאל עמיר רצח את ראש הממשלה יצחק רבין מתוך תקווה שהדבר יעצור את ההסכם. הרצח הוסיף לקיטוב בין המחנות, ובמיוחד הופנתה אצבע מאשימה כלפי הציבור הדתי-לאומי שהרוצח הוצג כמי שיצא משורותיו.

ולסיום: לאחר מלחמת יום כיפור חיבר חיים חפר שיר בשם: 'המלחמה האחרונה' בו נאמר: 'אני מבטיח לך ילדה שלי קטנה שזו תהיה המלחמה האחרונה' – עוד לא זכינו לכך, ועדיין אנו עסוקים במלחמת הקיום של העם היהודי בארצו. אנו מאמינים שהסוגיות הערכיות, דמויות המופת, הדילמות המוסריות, מורכבות האירועים בהם עסקנו בשיעורי ההיסטוריה כל אלה הוסיפו נדבך חשוב בעיצוב אישיותכם, ואנו מקווים שתמשיכו לשאת בגאון מורשת יקרה זו עד לאותה מלחמה האחרונה בוא השלום ובנין ביהמ"ק בב"א.

נ.ב. אשמח לקבל מכם משוב/הארות: עדו ישראלי 054-4918480